ΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΡΗΤΗΣ

«Ἡ ἀρχιτεκτονικὰ εἶναι τὸ ἔργο μέσα στὰ φύση...»

Από τα ημερολογιακά σημειώματα του αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη

Για μια ιστορία των αναγνώσεων

Ποιο ήταν το αναγνωστικό κοινό και τι διάβαζε στην Ελλάδα του 19ου αιώνα;

Σκληρή και ήπια ισχύς στην εξωτερική πολιτική

Τα όρια της βίας και της πειθούς στις διεθνείς σχέσεις

Τα παιχνίδια της φυσικής και της φυλετικής επιλογής

Συνέντευξη του καθηγητή Σίνου Γκιώκα για τους παράγοντες που καθορίζουν την αναπαραγωγή των βιολογικών ειδών

Ανιχνεύοντας νετρίνα μ' ένα... παγάκι

Τεχνικές εντοπισμού των πιο δύστροπων και ντροπαλών σωματιδίων

Η αρχή της προσαρμογής και ο κυλιόμενος διάδρομος της ηδονής

Τι επίδραση έχει στη ζωή μας η ακραία εύνοια ή δυσμένεια της τύχης;

Κίνα: Οι μεγάλες προσδοκίες στην εποχή της φιλοδοξίας

Αποκωδικοποιώντας τον μηχανισμό που κινεί τη νέα υπερδύναμη του 21ου αιώνα

Το μενού της κλασικής εποχής

Όταν οι αρχαίοι Αθηναίοι έστρωναν το τραπέζι: διατροφικές συνήθειες με ιστορία χιλιετιών

Φωτογραφία από το λεύκωμα του John Donat, *Κρήτη 1960*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1999

Βιβλιοδείκτες των Πανεπιστημιακών Εκδόσεων Κρήτης, αρ. 2. Το πρώτο βήμα των Βιβλιοδεικτών, τον Σεπτέμβριο του 2019, ήταν μάλλον ανιχνευτικό. Οι συντάκτες του ήθελαν να δουν πώς θα αντιδράσει το αναγνωστικό κοινό σ' ένα έντυπο που δεν οργανώνεται με διαφημιστική λογική, στο οποίο δεν μιλούν άλλοι για το βιβλίο, δεν περιγράφουν το περιεχόμενο και τις αρετές του, αλλά μιλάει το ίδιο σε πρώτο πρόσωπο· ή ο συγγραφέας μιλάει σε πρώτο πρόσωπο· μια χειρονομία, δηλαδή, με την οποία τα κείμενα και οι συγγραφείς αυτοσυστήνονται στους αναγνώστες. Οι αντιδράσεις, λοιπόν, στους νεαρούς Βιβλιοδείκτες ήταν θετικές και ιδιαίτερα ενθαρρυντικές γι' αυτό και οι χειμωνιάτικοι Βιβλιοδείκτες του 2019-2020 εμφανίζονται με περισσότερες σελίδες, καλύπτοντας ακόμη περισσότερες θεματικές περιοχές των ΠΕΚ.

Στο δεύτερο τεύχος παρουσιάζονται κατά σειρά τα εξής θέματα: «Η αρχιτεκτονική είναι το έργο μέσα στη φύση...», ένα ημερολογιακό σημείωμα του μεγάλου Έλληνα αρχιτέκτονα Άρη Κωνσταντινίδη από το βιβλίο Η αρχιτεκτονική της αρχιτεκτονικής. Ημερολογιακά σημειώματα (2011/2019)· «Για μια ιστορία των αναγνώ-

ΒΙΒΛΙΟΔΕΊΚΤΕΣ Των πανεπιστημιακών εκδοσεών κρητής

02

ΧΕΙΜΩΝΑΣ 2020

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

ιδρύμα τεχνολογίας και ερεύνας

Ηράκλειο Κρήτης: Αθήνα:
Νικ. Πλαστήρα 100, Θουκυδίδου 4,
Βασιλικά Βουτών 700 13 Πλάκα 105 56
Τηλ.: 2810 391097, Fax: 2810 391085 Τηλ.: 210 3849020, Fax: 210 3301583
info@cup.gr • www.cup.gr

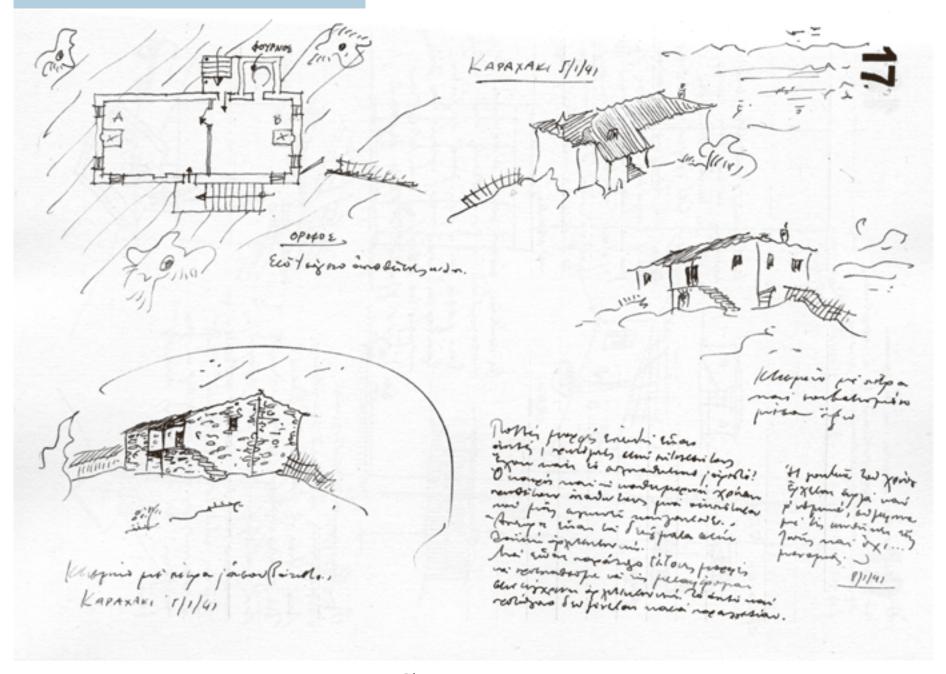
Υπεύθυνος επικοινωνίας: Βασίλης Νικορέλος (ΠΕΚ): nikorelos@cup.gr Σχεδιασμός εντύπου - σελιδοποίηση: Ιάκωβος Ουρανός (ΠΕΚ)

σεων», από το βιβλίο Η ρομαντική λογοτεχνία στο εθνικό κράτος, 1830-1880 του Αλέξη Πολίτη (2017), έργο για το οποίο ο συγγραφέας τιμήθηκε το 2019 με το Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου-Κριτικής «Σκληρή και ήπια ισχύς στην εξωτερική πολιτική», από το βιβλίο Η εξωτερική πολιτική τον 21ο αιώνα του Άγγλου μελετητή της εξωτερικής πολιτικής και των διεθνών σχέσεων Κρίστοφερ Χιλ (2018) παρεμβάλλεται η συνέντευξη στους Βιβλιοδείκτες του καθηγητή Σίνου Γκιώκα, επιστημονικού επιμελητή του βιβλίου Γενετήσια παιχνίδια. Τα γεννητικά όργανα των ζώων και οι ιδιοτροπίες της εξέλιξης του Ολλανδού βιολόγου Μέννο Σχίλτχαϋζεν (2019), ο οποίος μιλά για «Τα παιχνίδια της φυσικής και της φυλετικής επιλογής»· ακολουθεί το «Ανιχνεύοντας τα νετρίνα μ' ένα... παγάκι», από το βιβλίο Κυνηγοί νετρίνων του αστροφυσικού Ρέυ Τζαγιαουόρντανα (2017) έπειτα «Η αρχή της προσαρμογής και ο κυλιόμενος διάδρομος της ηδονής» από το βιβλίο Η υπόθεση της ευτυχίας του Αμερικανού κοινωνικού ψυχολόγου Τζόναθαν Χάιντ (2018)· κατόπιν το «Κίνα: Οι μεγάλες προσδοκίες στην εποχή της φιλοδοξίας», από το βιβλίο Η εποχή της φιλοδοξίας. Τα παιχνίδια της τύχης, της αλήθειας και της πίστης σε μια Κίνα που μεταμορφώνεται του Αμερικανού δημοσιογράφου Έβαν Όσνος (2018) και, τέλος, «Το μενού της κλασικής εποχής», απόσπασμα από ένα κλασικό πλέον έργο για την ιστορία της ελληνικής διατροφής, τα Σειρήνεια δείπνα. Ιστορία της διατροφής και της γαστρονομίας στην Ελλάδα του Άγγλου ιστορικού και γλωσσολόγου Άντριου Ντάλμπυ (1996/2018).

Καλή ανάγνωση!

Το τεύχος διανέμεται χωρίς αντίτιμο. Το επόμενο τεύχος θα κυκλοφορήσει τον Μάρτιο του 2020.

#02

«Ἡ ἀρχιτεκτονικὰ εἶναι τὸ ἔργο μέσα στὰ φύση...»

Νὰ κρατᾶς σημειώσεις γιὰ ὅ,τι περνάει ἀπὸ τὸ νοῦ σου, ὅμως νὰ σχεδιάζεις κιόλας ὅταν θὰ βρεῖς μπροστά σου ὅσα «μαγειρεύεις» μέσα σου καὶ προσέχεις πὼς τὰ ἔχουνε πραγματοποιήσει ἄλλοι πρὶν ἀπὸ σένα καὶ ἄσχετοί σου. Ποὺ ὅμως (—κι ἐδῶ ἔκανα ἕνα λάθος) δὲν εἶναι καθόλου ἄσχετοι μὲ τὴ δουλειά σου. Καὶ ποὺ ξέρουνε νὰ κάνουνε μιὰν ἀληθινὴ ἀρχιτεκτονικὴ κι ἄς μὴν τοὺς ἔχει μάθει τίποτα κανένα σχολειό. Σίγουρα γιατὶ εἴχανε μαθητέψει στὸ πιὸ καλὸ σχολειό: —στὴν πραγματικότητα μιᾶς ζωῆς, ποὺ τήνε βλέπανε στὶς πιὸ καλές της ὄψεις, ... ἀλλὰ μαζὶ καὶ μὲ ἐμπιστοσύνη καὶ μὲ ἀγάπη. Καὶ ποὺ γι᾽ αὐτοὺς τοὺς δυὸ λόγους παραμερίζανε τὰ κάποια ἀγκάθια, ποὺ ἔχει δὰ μπόλικα ἡ καθημερινὴ ζωή, καὶ ἀνοίγανε τὰ βήματά τους σὲ πιὸ ἥμερα μονοπάτια.

Γιατὶ ἐδῶ εἶναι τὸ πρόβλημα: —νὰ καταφέρεις νὰ βρεῖς μόνος σου τὸν καλὸ δρόμο καὶ ὅχι ἐπειδὴ θὰ βρεθεῖ κάποιος... ἔξυπνος (—ἢ καὶ κατεργάρης) γιὰ νὰ σὲ «βοηθήσει» στὸ πῶς θὰ παραστρατήσεις. Ὅχι ἐπειδὴ ἔχει, ἴσως, κακοὺς σκοπούς, ἀλλὰ ἐπειδὴ δὲν ἔχει τὰ κότσια γιὰ τὴ δουλειὰ ποὺ νομίζει πὼς τήνε κατέχει. Καὶ ποὺ ἔτσι συμβαίνει σχεδὸν μὲ τὸν κάθε δάσκαλο (... ἀχρείαστοι νὰ εἶναι), ἔξω ἀπὸ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις. Ποὺ πρέπει νὰ εἶσαι πολὺ τυχερὸς γιὰ νὰ τοὺς πετύχεις. Καὶ γιὰ νὰ γίνεις καὶ φίλος μαζί τους, ὅσο καὶ πιὸ μεγάλοι ἄν εἶναι στὰ χρόνια ἀπὸ σένα.

Άλλὰ οὕτε καὶ ἀπὸ τὰ βιβλία μαθαίνεται ἡ ἀρχιτεκτονική. Ποὺ τὸ πολὺ πολὺ θὰ σοῦ ποῦνε σὲ ποιά μέρη θὰ ἔπρεπε νὰ πᾶς γιὰ νὰ δεῖς στὴν πραγματικότητα αὐτὰ ποὺ ἐκθειάζονται (—στὰ βιβλία) μὲ εἰκόνες καὶ μὲ σχέδια. Καὶ γιὰ νὰ καταλάβεις τότε πὼς ἡ ἀρχιτεκτονικὴ εἶναι τὸ ἔργο μέσα στὴ φύση, στὸ ἕνα ἢ στὸ ἄλλο τοπίο καὶ ὄχι μέσα στὶς σελίδες σὲ ἕνα ἔντυπο. Ποὺ πόσο δὲν ξεγελᾶνε, οἱ εἰκόνες καὶ οἱ φωτογραφίες, μέσα στὰ

βιβλία καὶ στὰ περιοδικὰ καὶ ὅπου, συχνά, καὶ τὰ σχέδια (—πάλι στὰ βιβλία καὶ στὰ περιοδικὰ) ...ξέρουνε νὰ λένε πολλὲς φορὲς μόνο ψέματα.

Δὲν μπορῶ ὅμως νὰ ἀρνηθῶ πὼς τὰ βιβλία μὲ βοηθήσανε πολλές φορές στὸ νὰ τελειοποιήσω τὴ θεωρητική μου σκέψη καὶ νὰ τήνε τοποθετήσω σὲ κάποια σωστὰ μέτρα. Ώστόσο μονάχα ὅταν ἔβλεπα ἕνα κτίριο στὸ πραγματικὸ τοπίο (—πῶς ἔστεκε ἀπάνω στὸ ἔδαφος, πῶς πρόβαλλε πίσω του, ἢ δίπλα του, ἕνα ὕψωμα ἢ μιὰ ἀκροθαλασσιὰ) τότε μόνο καταλάβαινα μὲ ποιά δύσκολη δουλειὰ εἶχα νὰ κάνω, ἔτσι ποὺ εἶχα ἀποφασίσει νὰ κάνω ἀρχιτεκτονική. Κι ἐπειδὴ εἶναι τὸ τοπίο, έδῶ στὴν Ἑλλάδα, τόσο ὄμορφο καὶ τόσο ...ἀρχιτεκτονημένο, ὅσο ἴσως σὲ κανένα ἄλλο μέρος τοῦ κόσμου, καὶ ποὺ αὐτὸ θὰ μὲ κάνει νὰ χτίζω σωστὰ καὶ ἀληθινὰ καὶ θὰ μὲ ἀναγκάζει νὰ ἐνεργῶ μὲ σύνεση, προσεχτικά, καὶ μὲ «καλλιτεχνικὴ σωφροσύνη» (—ὅπως ἔλεγε ὁ Ἑλβετὸς Jacob Burckhardt γιὰ τὴν ἀρχαιοελληνικὴ ἀρχιτεκτονική). Κι ὅσο μπορῶ νὰ τήνε κατέχω αὐτὴν τὴν «καλλιτεχνική σωφροσύνη»,... —μὰ ποὺ πρέπει νὰ βρῶ τὸν τρόπο γιὰ νὰ τὴν ἀποκτήσω. Καὶ αὐτὸ θὰ μπορεῖ νὰ γίνει (—ἔτσι λέω) μόνο ὅταν θὰ γυρίσω τὸν ἑλληνικὸ τόπο ως τὶς πιὸ ἀπόμακρες γωνιές του καὶ γιὰ νὰ μιλή σω κιόλας μὲ τοὺς λαϊκοὺς τεχνίτες, ὅπου θὰ μπορέσω νὰ τοὺς βρῶ. Ἡ, ἀκόμα, καὶ μὲ τὸν κάθε ἁπλὸ ἄνθρωπο (—μὲ ἕναν χωρικὸ στὰ χωράφια του, μὲ ἕναν ἄλλονε ποὺ βόσκει τὰ γίδια του...) ποὺ θὰ ἐκφράζεται ἁπλὰ καὶ φυσιολογικά κι ὅσο ὅλη του ἡ ζωὴ θὰ εἶναι κι αὐτὴ ἁπλὴ καὶ αὐτονόητα φυσική.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

/|

Για μια ιστορία των αναγνώσεων

Στο βιβλίο αυτό, ο αναγνώστης θα συναντήσει πιθανότατα περισσότερες πληροφορίες για έργα, πρόσωπα, καταστάσεις που δεν έχει ακουστά, καθώς και για ζητήματα που έως σήμερα είχαν μείνει στο περιθώριο. Ένα τέτοιο θέμα είναι οι αναγνώστες: τι ξέρουμε για το πόσοι διάβαζαν και τι διαβαζόταν στην Ελλάδα τον ρομαντικό 19ο αιώνα; Τα δεδομένα για να συγκροτήσουμε μιαν ιστορία της ανάγνωσης μετριούνται στα δάχτυλα· οι λιγοστές δημόσιες μαρτυρίες (βιβλιοκρισίες ή γενικές αναφορές) σπάνια ξεφεύγουν από τις συμβατικές ρήσεις, και δεν διαθέτουμε παρά ελάχιστες ιδιωτικές μαρτυρίες (προσωπικές ανθολογίες, όπου ένας αναγνώστης αντιγράφει τα ποιήματα ή τα χωρία που του αρέσουν, αναφορές σε αλληλογραφίες, απομνημονεύματα, ή προσωπικές σημειώσεις σε αντίτυπα). Πρέπει λοιπόν να προχωρήσουμε αλλιώς, να εξετάσουμε τα κείμενα, τα λογοτεχνικά κυρίως, και ως τεκμήρια των αναγνώσεων του κάθε συγγραφέα.

ο κοινό — άραγε ανιχνεύεται; Η προσπάθεια να απαντήσουμε στο κρίσιμο ετούτο ερώτημα μπορεί να στηριχτεί σε τρεις διαφορετικού τύπου πηγές. Μια πρώτη πηγή, οι άμεσες μαρτυρίες· όσες όμως έχω συναντήσει σε αλληλογραφίες, απομνημονεύματα ή παρόμοια κείμενα είναι ελάχιστες. μια δεύτερη, τα ίδια τα αντίτυπα με τα τυχόν αναγνωστικά τους σημάδια —μολυβιές στο περιθώριο, σχόλια κλπ.—, δύσκολα εντοπίζεται, ενώ μια παρόμοια αρνητική μαρτυρία, σαφέστατη, δηλαδή αντίτυπα με άκοπα τα φύλλα τους, είναι από τη φύση της αμφίβολη, καθώς τα χρησιμοποιημένα αντίτυπα φθείρονται συνήθως και χάνονται. Οι έμμεσες μαρτυρίες, ρητές δηλαδή ενδοκειμενικές αναφορές σε μυθιστορηματικούς τίτλους που έχω υπόψη μου έως τα 1880-1890, αναφέρονται όλες σε μεταφρασμένα μυθιστορήματα (κάτι το αξιοσημείωτο, οπωσδήποτε), ενώ οι μετρημένες στα δάχτυλα του ενός χεριού βιβλιοκριτικές που γνωρίζω για την πρωτότυπη παραγωγή, όταν δεν είναι απορριπτικές, απλώς επαινούν την ενασχόληση με την ελληνική θεματική.

Απομένει μια άλλου τύπου πηγή, ιδιαιτέρως πλούσια, πολύ δύσκολη στην πρόσβασή της, ωστόσο: οι συνδρομητές. Σε όλη τη διάρκεια της περιόδου που εξετάζουμε, ο συνηθισμένος τρόπος για να εκδοθεί ένα βιβλίο ήταν να κυκλοφορεί ο συγγραφέας ή ο τυπογράφος μιαν αγγελία —που δημοσιευόταν σε εφημερίδες, περιοδικά, αλλά και σε απλά λυτά μονόφυλλα— με την περίληψη του βιβλίου, στοιχεία σχετικά με την έκδοση (θέμα, όγκος, τιμή, κλπ.), και την προτροπή προς το κοινό να συνδράμει, προεγγραφόμενο ως μελλοντικοί αγοραστές. Κι όταν το βιβλίο τυπωνόταν, αναγράφονταν στο τέλος του τα ονόματα των συνδρομητών μπορούμε λοιπόν να ξέρουμε τους αγοραστές του, από ποιους τόπους προέρχονταν, ενίοτε και την ιδιότητά τους, κλπ. Ωστόσο, ακόμα κι όταν βρεθεί ο τρόπος να εμφανιστεί το σύνολο του υλικού στις οθόνες μας, ή όταν έχουμε μπροστά μας κάποιο αντίτυπο ενός συγκεκριμένου βιβλίου κι άρα ξέρουμε πόσοι και ποιοι ενδιαφέρθηκαν να το αποκτήσουν, και πάλι δεν μπορούμε να είμαστε ολότελα σίγουροι ότι το βιβλίο τελικά αγοράστηκε, γιατί όσοι προεγγράφονταν ως συνδρομητές δεν ήταν εξίσου πρόθυμοι και να το πληρώσουν, και τα σχετικά παράπονα συγγραφέων ή εκδοτών δεν είναι διόλου σπάνια. Κι άλλωστε, το ότι κάποιο βιβλίο αγοράστηκε, σημαίνει και ότι διαβάστηκε; Τρίτον, πολλοί συνδρομητές δεν ωθήθηκαν από αναγνωστικά κίνητρα· συχνά πρόκειται απλώς για συγγενείς ή συντοπίτες που επιθυμούν να ενισχύσουν

τον συγγραφέα, ακόμη άλλους που είτε από ντροπή είτε από πίεση («επαιτεία» ονομάζει την κίνηση ένας σύγχρονος) αναγκάστηκαν να εγγραφούν: συμμαθητές, συνάδελφοι, αλλά και κάθε είδους υφιστάμενοι. Στο οπισθόφυλλο ενός ιστορικού βιβλίου, Η πτώσις της αρχαίας Ελλάδος, Αθήνα 1862, του φοιτητή Γ.Α.Π. Φλέσσα (που το 1860 είχε εκδώσει και τη νουβέλα Αι περιπέτειαι ενός Έλληνος), μαθαίνουμε πως την «αγγελία» του την διακίνησαν νομάρχες, διοικητές ταγμάτων, εισαγγελείς, πρόξενοι, κλπ. — και ξέρουμε πως ήταν μια συνηθισμένη πρακτική, αν και τη συγκεκριμένη πράξη τη στηλίτευσε αυστηρά η Πανδώρα.

Πέρα όμως από ετούτες τις παραμορφώσεις, «οι συνδρομητές», όταν αναγράφονται, αποτελούν οπωσδήποτε τη σημαντικότερη πηγή που διαθέτουμε για να εξακριβώσουμε την ακτινοβολία ενός βιβλίου (ιδίως στην πεζογραφία· οι ένδοξοι ποιητές είχαν πιο σίγουρο αγοραστικό κοινό). Παράλληλα, μια πιο συστηματική εξέταση των συνδρομητών θα μας διαφώτιζε και σε άλλα ενδιαφέροντα σημεία: άραγε συναντάμε τα ίδια ονόματα σε παρόμοια βιβλία; Ή, πιο ειδικά, συναντάμε ονόματα «συναδέλφων» δηλαδή οι συγγραφείς μυθιστορημάτων ενδιαφέρονταν για τα έργα των ομότεχνων; Έχω εντοπίσει ελάχιστες τέτοιες περιπτώσεις όμως οι δειγματοληπτικές μου βυθομετρήσεις με οδηγούν στην υποψία πως ένας αριθμός νεαρών αναγνωστών, γόνων γνωστών οικογενειών, ίσως ν' αποτελούσε —μαζί, εννοείται, με τους συγγενείς, συντοπίτες, φίλους, κλπ.— τον πρώτο κοινό πυρήνα αναγνωστών. Στα ίδια χρόνια συναντάμε πια και αρκετές γυναίκες να παίρνουν το θάρρος να εγγραφούν ως συνδρομήτριες ποτέ όμως ο αριθμός τους δεν πλησίασε την κρίσιμη μάζα, ώστε να εμφανισθεί και σ' εμάς αυτό το τόσο συνηθισμένο για την Ευρώπη «γυναικείο μυθιστόρημα».

Το αγοραστικό κοινό σίγουρα αυξάνεται αρκετά από τις αρχές της δεκαετίας του 1860, κάτι που οφείλεται, αναμφίβολα, τόσο στην αύξηση του αστικού πληθυσμού όσο και της εγγραμματοσύνης. Αυτό το διαπιστώνουμε βέβαια κι από τον αριθμό των εντύπων που εκδίδονται (από τους 310 τίτλους το 1851 στους 460 το 1861), αλλά διαθέτουμε και ένα ποιοτικό τεκμήριο — ας μην το παραμελήσουμε. Το 1860 ένας βιβλιοπώλης αρχίζει να κυκλοφορεί, μέσα και έξω από το βασίλειο, ένα «μηνιαίο» πληροφοριακό δελτίο, όπου ειδοποιεί για τους καινούριους τίτλους, προσθέτοντας μάλιστα και παλαιοπωλικά ευρήματα καθώς και άλλες πληροφορίες για βιβλιόφιλους: απευθύνεται λοιπόν και στο λόγιο κοινό, αλλά και,

Η ΡΟΜΑΝΤΙΚΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ 1830-1880

ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες

του Αλέξη Πολίτη

κυρίως, στους επαρχιακούς βιβλιοπώλες. Κι όταν τον Μάιο του 1864 ο ρέκτης αυτός έμπορος, ο Εμμανουήλ Γεωργίου, αποχωρήσει απ' το προσκήνιο, άλλοι συνάδελφοί του συνέχισαν με παρόμοια δελτία. Η κυκλοφορία της πληροφορίας δείχνει βέβαια αύξηση της ζήτησης.

Υπάρχει κι ένα ακόμα σοβαρό ζήτημα που αξίζει να το θίξουμε, τώρα που τα πεζογραφήματα αρχίζουν να πληθαίνουν. Έξω από λίγα κείμενα του Αλέξανδρου Ρίζου Ραγκαβή, του Κωνσταντίνου Ράμφου, του Στέφανου Ξένου, τα περισσότερα αυτά «μικρά μυθιστορήματα», ανεξάρτητα από τη θεματική τους, είναι τόσο ασήμαντα, τόσο αδέξια, που ο σημερινός μελετητής απορεί: τι εύρισκαν οι αναγνώστες τους, τι τους κρατούσε απ' όλες ετούτες τις ανούσιες υποθέσεις; Σε μια «ιστορία της λογοτεχνίας» λοιπόν χρησιμεύουν περισσότερο ως «αναγνωστικά τεκμήρια», που φανερώνουν πώς εννοούσε τη μυθιστορηματική αφήγηση ετούτο το καινούριο στρώμα των εγγραμμάτων που ήρθε να προστεθεί στο παλιό· μια μαρτυρία ιδιάζουσα, όχι τόσο για τη συγγραφή όσο για την έννοια «ανάγνωση».

Η κατασκευή τους είναι σχεδόν πανομοιότυπη· διαβάζοντας ένα, είναι σαν να τα έχεις διαβάσει όλα. Εύκολες και ευτελείς περιγραφές (φαιδρά ύπαιθρος, αηδόνια που ψάλλουν, τα χρώματα της φύσης όταν δύει ο ήλιος), σκηνές καθημερινότητας δίχως την παραμικρή έγνοια αληθοφάνειας, παγερά νεκροταφεία, κόρες αγγελικής αθωότητας και ομορφιάς (αυτό το μαθαίνουμε επειδή το δηλώνει ο συγγραφέας, ποτέ δεν ξέρει να το δείξει), υπερεκχειλίζουσα κακία ή καλοσύνη των χαρακτήρων (με απόλυτη ταύτιση χαρακτήρα και μορφής: οι κακοί πανάσχημοι, οι καλοί πανέμορφοι), συρροή απίστευτων βιαιοτήτων (υπόγεια όπου οι κακοί βασανίζουν και σκοτώνουν αθώους), ακραίες καταστάσεις που «δεν δύνανται να εκφρασθούν δια καλάμου», διάλογοι ατελείωτοι και ανούσιοι, έτσι για να γεμίζουν οι σελίδες, και έρωτας, έρωτας, με το τσουβάλι! Αλλά πάντα είτε ο άμωμος και αγνός είτε ο ωμός σαρκικός, που, εννοείται, καταγγέλλεται: ποτέ η γλυκύτητα της σιγανής κουβέντας, ποτέ εκείνο το κόμπιασμα της φωνής, ο φόβος μήπως το άλλο πρόσωπο δεν εγκρίνει τα όσα λες, παρά παντού, πάντα, διαρκώς, λόγια μεγαλόστομα, έρωτες αιώνιοι, σκέψεις αυτοκτονίας. Κι αυτά όλα γραμμένα και τυπωμένα, σε γλώσσα που προϋπέθετε κάποια σχολική μόρφωση του αναγνώστη.

Οι συγγραφείς των κειμένων είναι στην πλειοψηφία τους νεαροί και άπειροι πολύ συχνά μάλιστα δεν

Αλέξης Πολίτης

Η POMANTIKΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΣΤΟ ΕΘΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

1830 - 1880

ποίηση πεζογραφία θέατρο πνευματική κίνηση αναγνώστες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Στο βιβλίο επιχειρείται μια θεώρηση της ελλαδικής λογοτεχνίας των Ρομαντικών χρόνων ένα πανόραμα που περιλαμβάνει και τα έργα (ποίηση, πεζογραφία, θέατρο), και -όσο γίνεταιτους αναγνώστες τους. Η αφήγηση ακολουθεί πιστά τη ροή του ιστορικού χρόνου η λογοτεχνική παραγωγή εξετάζεται ανά έτος (ενίοτε ανά διετία) σύμφωνα με τη σειρά που εκδίδεται. Επικεντρώνεται κυρίως στην ελλαδική, κι όχι γενικότερα στην ελληνική λογοτεχνία, αφήνει δηλαδή έξω από το πεδίο τα Επτάνησα και σε μεγάλο βαθμό τη λιγοστή –για όλη την πεντηκονταετία περίπου– παραγωγή της Πόλης, της Σμύρνης και των παροικιών: όλα αυτά τα έργα ελάχιστα ή και καθόλου δεν διαβάστηκαν από το ελλαδικό κοινό πριν το 1880 ούτε επηρέασαν τους συγγραφείς είτε τους αναγνώστες – η συνεξέτασή τους θα παραγνώριζε αυτό το γεγονός, και θα δημιουργούσε μια πλασματική ιδέα.

Περισσότερο μια ιστορική αφήγηση που πλησιάζει κάπως το δοκίμιο παρά ένα τυπικό εγχειρίδιο, το βιβλίο επιλέγει να ρίξει φως σε ζητήματα που είχαν μείνει στο περιθώριο, να σχολιάσει περισσότερο όσα η διερεύνησή τους μας προσφέρει μια συνολικότερη θέαση της ρομαντικής εποχής. Έτσι, πλάι στη ελληνική παραγωγή, συνυπολογίζονται και οι μεταφράσεις της ευρωπαϊκής πεζογραφίας, καθώς και ο πνευματικός (εν μέρει και ο κοινωνικός ή πολιτικός) περίγυρος: τα περιοδικά, οι εφημερίδες, η κριτική σκέψη, τα σημαντικά ιστορικά έργα, αλλά και οι τρόποι διάδοσης των εντύπων. Μολονότι ξέρουμε ελάχιστα για το πόσοι διάβαζαν και τι διαβαζόταν, ο συγγραφέας προσπαθεί, με βάση τις προσιτές πηγές, να αναδείξει, όσο γίνεται, και το αναγνωστικό τοπίο.

> επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

Ο Αλέξης Πολίτης τιμήθηκε το 2019 με το Κρατικό Βραβείο Δοκιμίου-Κριτικής για το έργο του *Η ρομαντική λογοτεχνία* στο εθνικό κράτος, 1830-1880: ποίηση, πεζογραφία, θέατρο, πνευματική κίνηση, αναγνώστες (Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2017).

ξαναεμφανίζονται στο εκδοτικό τοπίο: διαβλέπουμε παντού τις απέλπιδες προσπάθειες να μιμηθούν τα μεταφρασμένα μυθιστορήματα που διάβασαν. Πρέπει όμως να προσέξουμε κάποιες ιδιαιτερότητες: ετούτα τα νεανικά ελληνικά κείμενα μπορεί να προσομοιάζουν με την τυπική ευρωπαϊκή παραλογοτεχνία στο ότι οι συγγραφείς νομίζουν πως μπορούν να κινούν τους ήρωες σαν ανδρείκελα και να αυθαιρετούν απόλυτα στην πλοκή, γυρεύοντας να εκβιάσουν τη συγκίνηση, αλλά αφίστανται σε δύο ουσιώδη σημεία, που στο ψυχολογικό τους βάθος νομίζω ότι συνάπτονται. Πρώτον, δεν έχουν συνειδητό στόχο τις πωλήσεις και το ευρύ κοινό δεύτερον, έχουν μονίμως θλιβερό τέλος: η καλή κόρη είτε σκοτώνεται είτε —συνηθέστερα, όπως και στα προγενέστερα ποιητικά κείμενα— παραφρονεί. Οι νεοέλληνες συγγραφείς και αναγνώστες, εμμέτρων είτε πεζών, στοχεύουν αποκλειστικά στο ύψος, στο μεγαλείο και στο πένθος: η χαρά, η ελαφρότητα, ο καθημερινός βίος, δεν αρμόζουν στα πεπρωμένα του έθνους κανένας δεν διανοήθηκε να περιγράψει τον τόσο κοινό ανθρώπινο τύπο της κοινωνίας του αιώνα, τον επιτυχημένο έμπορο — για να τον δούμε, πρέπει να περιμένουμε τα μεταθανάτια Απομνημονεύματα του Ανδρέα Συγγρού. Το «είναι» δεν γοήτευε· από τη λογοτεχνία γυρεύαμε το «φαίνεσθαι», κι έτσι βρισκόταν μονίμως σε ηθελημένη διάσταση με την πραγματικότητα. Ετούτη άλλωστε η επίμονη απαίτηση για ύψος (γλωσσικό και ηθικό) και για ελληνικές αξίες ήταν οι συμπληγάδες πέτρες της δημιουργικότητας σε όλην την περίοδο που εξετάζουμε — ελάχιστοι κατάφεραν να τις διασχίσουν.

Όμως, προσοχή: η αίσθηση ότι μετείχαν μ' έναν πιο «ελληνικό», μ' έναν «δικό τους» τρόπο, σ' αυτόν τον παραμυθένιο κόσμο που βίωναν διαβάζοντας τα ξένα μυθιστορήματα, τους σαγήνευε έτσι κάποιοι από αυτούς αποτολμούσαν το μεγάλο βήμα: να περάσουν από την ανάγνωση στη «συγγραφή». Εδώ χρειάζεται ίσως να προστεθεί κι ένα δεύτερο στοιχείο: η καταλυτική παρουσία της καθαρεύουσας γλώσσας. Η

κατάκτησή της δεν ήταν εύκολη, άρα συνιστούσε το κρίσιμο εφόδιο που ανύψωνε τους φιλόδοξους νεαρούς υπεράνω της μέσης στάθμης — αυτή η αίσθηση προσέδιδε και την ηδονή στην ανάγνωση (ή και το απαιτούμενο θάρρος να προχωρήσουν, να φτάσουν έως τη συγγραφή). Ένας μετρίως εγγράμματος που εννοούσε ή και μπορούσε (με σολοικισμούς έστω, συνήθως και με αρκετά ορθογραφικά λάθη) να διατυπώσει προτάσεις σ' ετούτο το «εκ φύσεως» ανώτερο γλωσσικό όργανο, ένιωθε το δικαίωμα να τολμήσει και τη δημόσια παρουσία — την έκδοση του πονήματος. Η ίδια αίσθηση, η ικανοποίηση δηλαδή ότι κατανοεί προτάσεις που είχαν γραφτεί στην υψηλή γλώσσα, έτερπε και τους αναγνώστες ένιωθαν ότι ανήκουν κι αυτοί στους μορφωμένους. Είχαμε κληρονομήσει ένα προτέρημα αδιανόητο για έναν Τούρκο, για έναν Βαλκάνιο, ακόμα και για τους υπερφίαλους Ευρωπαίους: τη γλώσσα του Αισχύλου, του Πίνδαρου, του Σοφοκλή – όταν ένας νεοέλληνας έγραφε, έγραφε ως απόγονός τους. Αν θέλετε μια αφοριστική κουβέντα, αυτοί οι υψηλοί στόχοι, αυτή η μεγάλη ιδέα που είχαμε για τον εαυτό μας, αυτή είναι που έπνιγε από γεννησιμιού τους το 95 με 99% των κειμένων που έφταναν στους τυπογράφους.

Γιατί υποχρεωτικά το βήμα ετούτο συνοδευόταν από μια διανοητική υποχώρηση: καθώς μήτε οι συγγραφείς μήτε οι αναγνώστες διέθεταν τις δυνάμεις που αποζητά η συγγραφή και η ανάγνωση όταν πιάνει κανείς την πένα ή το βιβλίο, το μυαλό τους παρέλυε και οι όποιες ικανότητές τους αδυνάτιζαν. Η απότομη μετάβαση σ΄ ένα υψηλότερο διανοητικό επίπεδο, η αίσθηση ότι ως συγγραφείς ή ως αναγνώστες μετέχουν τώρα του «ευρωπαϊκού» –ακόμα καλύτερα, του αρχαιοελληνικού – πολιτισμού, νέκρωνε την πολλή ή και λίγη κριτική ικανότητα που διέθεταν, κι αυτό τελικά νομίζω πως ερμηνεύει το τόσο χαμηλό επίπεδο των κειμένων. (Και εξηγεί επίσης την ποιοτική διαφορά με τα αφελώς γραμμένα κείμενα των αγραμμάτων τυπικό παράδειγμα ο Μακρυγιάννης.)

Ο Αλέξης Πολίτης γεννήθηκε το 1945 στην Αθήνα. Σπούδασε νεοελληνική φιλολογία στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και στο Université Paris IV (Sorbonne). Από το 1976 έως το 1989 εργάσθηκε στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών, και από το 1989 έως το 2012 στη Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης. Τώρα είναι ομότιμος καθηγητής της ίδιας Σχολής.

/

Σκληρή και ήπια ισχύς στην εξωτερική πολιτική

Στη συζήτηση για τα μέσα εφαρμογής της ισχύος στην εξωτερική πολιτική κυριαρχεί σήμερα η διάκριση μεταξύ σκληρής και ήπιας ισχύος. Η σκληρή ισχύς είναι εξαναγκαστική, φυσική, στοχευμένη και συχνά άμεση. Η ήπια ισχύς είναι έμμεση, εκδηλώνεται μακροπρόθεσμα και λειτουργεί περισσότερο μέσω της συνέργειας, της πειθούς και της ικανότητας να ασκείς έλξη. Έχει οριστεί ως «το να κάνεις τους άλλους να θέλουν αυτό που εσύ θέλεις».

Η εξωτερική πολιτική τον 21ο αιωνα

του Christopher Hill

μετάφραση: Παναγιώτης Σουλτάνης / Γιώργος Κυριακόπουλος

> επιστημονική επιμέλεια: Γιώργος Ευαγγελόπουλος

ι κυβερνήσεις αναγνωρίζουν πλέον όλο και πιο καθαρά ότι η ικανότητα να διαμορφώνεις εικόνες και αξίες μπορεί να αποφέρει απτά οφέλη. Όπως κι αν έχει το πράγμα, πάντοτε υπήρχε μια εννοιολογική επικάλυψη μεταξύ ισχύος και επιρροής, και η διάκριση μεταξύ σκληρής και ήπιας ισχύος είναι μια εξέλιξη αυτής της παραδοσιακής σχέσης, όπως δείχνει το Διάγραμμα 1.

Το συνεχές της ισχύος δείχνει ότι δεν υπάρχει σαφές σημείο όπου σταματά η σκληρή ισχύς και αρχίζει η ήπια ισχύς. Οι κυρώσεις —που είναι δυνατόν να λάβουν πολλές μορφές— μπορεί να είναι ενδεικτικές όσο και τιμωρητικές, αποσκοπώντας στο να ενθαρρύνουν άλλους να αναθεωρήσουν τη στάση τους. Η διπλωματία σχετίζεται κυρίως με τον διάλογο, αλλά μπορεί να είναι εξαναγκαστική όταν απελαύνονται πρέσβεις ή όταν υπάρχει μια κεκαλυμμένη απειλή για λήψη σκληρότερων μέτρων πίσω από ένα αίτημα για συνεργασία. Η προπαγάνδα συχνά είναι δύσκολο να διακριθεί από την απλή βελτίωση μιας αυτοεικόνας. Η συνδρομή ακόμη και του στρατού μπορεί να ζητηθεί σε φυσικές καταστροφές, όπως και για την εκπαίδευση ξένου στρατιωτικού προσωπικού, χωρίς κανένα αντιστάθμισμα — πρόκειται για περιπτώσεις στις οποίες αυτός δεν ασκεί σκληρή ισχύ. Και αντίστροφα, τα «καρότα» της οικονομικής βοήθειας ή των εμπορικών προνομίων μπορεί να δίνουν την εντύπωση ότι αποτελούν εκφράσεις ήπιας ισχύος, στην πραγματικότητα όμως μπορεί να αποτελούν παραχωρήσεις που ένα αδύναμο κράτος συχνά είναι αναγκασμένο να τις αποδεχτεί. Αποκτούν έτσι εξαναγκαστικό χαρακτήρα.

Αν το επιχείρημα αυτό το ωθήσουμε στα όριά του, θα μπορούσε να δεχτεί κανείς ότι κάθε μορφή ήπιας ισχύος, τουλάχιστον όταν ασκείται από κυβερνήσεις σε αντιδιαστολή με εκείνη που εκδηλώνεται αυτόματα λόγω του χαρακτήρα και της κουλτούρας μιας χώρας, είναι σε τελική ανάλυση εξαναγκαστική. Ίσως αυτό εννοούσε ο Καναδός υπουργός Εξωτερικών Λόυντ Άξγουερδυ όταν υποστήριξε χωρίς περιστροφές ότι «ήπια ισχύς δεν σημαίνει αδυναμία». Η χρήση εργαλείων διαμόρφωσης της κοινής γνώμης που χρειάζονται χρόνο για να φέρουν αποτελέσματα μπορεί επίσης να είναι μια μορφή εξαναγκασμού, μολονότι γίνεται ελάχιστα αντιληπτή από τον στόχο ως εξαναγκασμός, διότι ο πράττων Χ επιδιώκει να αλλάξει τον πράττοντα Υ στρέφοντάς τον σε κατευθύνσεις τις οποίες ο Υ δεν είχε αρχικά σκεφτεί, ακόμα και αν η διαδικασία δεν αντιβαίνει τεχνικά στη θέλησή του. Αυτή είναι η σφαίρα, στο διεθνές επίπεδο, της διαμόρ φωσης της ατζέντας, της χειραγώγησης και εκείνων που «επιβάλλουν την πειθώ από το παρασκήνιο».

Δεν χρειάζεται να προχωρήσουμε τόσο πολύ. Καθώς τα κράτη αποτελούνται από πολυάριθμες υπηρεσιακές μονάδες και εκατομμύρια πολίτες, δεν είναι εύκολο να υποβληθούν έξωθεν σε πλύση εγκεφάλου. Όμως η ήπια ισχύς αποσκοπεί στο να μεταβάλει δομές και νοοτροπίες μακροπρόθεσμα, ιδιαίτερα προσελκύοντας άλλους στις αξίες και τον τρόπο ζωής αυτού που την ασκεί. Έτσι, η Ευρωπαϊκή Ένωση στηρίχτη-

Διάγραμμα 1 Το συνεχές της ισχύος στην εξωτερική πολιτική.

κε και εξακολουθεί να στηρίζεται επί δεκαετίες (και λόγω της απουσίας ενός στρατιωτικού εργαλείου) στην «πολιτική / μη στρατιωτική ισχύ» της, ωθώντας μάλιστα και άλλους περιφερειακούς οργανισμούς να επιδιώξουν να τη μιμηθούν (όπως η Αφρικανική Ένωση), ενώ πολλές γειτονικές χώρες αναμένουν τη σειρά τους για να αποκτήσουν καθεστώς μέλους ή εταίρου. Αυτή η προσέγγιση αφορά επίσης ειρηνικές χώρες όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία, οι οποίες, μολονότι διατηρούν απόθεμα σκληρής ισχύος, παράλληλα στηρίζονται σε ισχυρές συμμαχίες για να εξασφαλίζουν προστασία.

Τα καθεστώτα που θεωρούν σημαντική την ήπια ισχύ δεν διακινδυνεύουν εντούτοις να παραιτηθούν από τα εργαλεία της σκληρής ισχύος ακόμη και σε ειρηνικούς καιρούς, καθώς δεν είναι δυνατόν να αγνοήσουν τα διδάγματα της ιστορίας. Όμως η ευρύτερη ποικιλία των εργαλείων της εξωτερικής πολιτικής που είναι τώρα διαθέσιμα, και η σύγχυση που ενίστε επικρατεί σε ό,τι αφορά τη διάκριση μεταξύ σύγκρουσης και συνεργασίας, καθιστούν ιδιαίτερα προβληματική τη λήψη αποφάσεων σχετικά με το ποια πορεία πρέπει να ακολουθηθεί. Η επιλογή της ήπιας ισχύος δείχνει πάντοτε πιο λογική, και πιο φτηνή, δεδομένου ότι το κόστος των στρατιωτικών εξοπλισμών είναι πλέον τεράστιο. Όμως στο εσωτερικό μπορεί να καταγγελθεί ως ενδοτισμός, ενώ και στις χώρες-στόχους εκλαμβάνεται συχνά ως πολιτισμικός ιμπεριαλισμός. Η προβολή της εικόνας μιας χώρας στο εξωτερικό καθίσταται ενίστε πιο αποτελεσματική όταν υπάρχει σεβασμός απέναντι στα πλεονεκτήματα της χώρας αυτής τα οποία συνδέονται όχι μόνο με την ήπια ισχύ της αλλά και με τη σκληρή ισχύ της. Υπάρχει, για παράδειγμα, μια αναπόφευκτη ανεπίλυτη διαμάχη γύρω από το αν η κατάρρευση της σοβιετικής ισχύος οφειλόταν περισσότερο στο γεγονός ότι ο λαός αναγνώριζε πόσο καλύτερη είναι η ζωή στον καπιταλισμό ή στην επικράτηση των ΗΠΑ στην τεχνολογική κούρσα των εξοπλισμών. Σίγουρα συνέργησαν και οι δύο παράγοντες, μολονότι ούτε ο ένας ούτε ο άλλος μπορούσε να χρησιμοποιηθεί ξεκάθαρα ως εργαλείο άσκησης εξωτερικής πολιτικής. [...]

Αναζητώντας ισορροπία

Σε τελική ανάλυση, δεν υπάρχουν κανόνες για την επιλογή και τη χρήση των εργαλείων της εξωτερικής πολιτικής. Κανένα δεν θα έπρεπε να αποκλείεται a priori, ούτε ακόμα και η στρατιωτική βία. Αν τα κράτη και ορισμένοι άλλοι διεθνείς πράττοντες επιθυμούν να προστατεύσουν ζωτικής σημασίας συμφέροντα, τότε ίσως χρειαστεί να εξετάσουν ενίοτε τη χρήση της βίας, ή τουλάχιστον την απειλή της χρήσης βίας. Οφείλουν έτσι να έχουν μελετήσει εκ των προτέρων και ενδελεχώς τι είδους ένοπλες δυνάμεις πιθανώς θα χρειαστούν, και να έχουν κάνει τις απαραίτητες επενδύσεις. Δεν έχει νόημα να μπει κανείς σε έναν πόλεμο χωρίς να διαθέτει τα μέσα για να τον διεξαγάγει. Αντιστρόφως, κανένα εργαλείο της εξωτερικής πολιτικής δεν είναι πανάκεια. Οι οικονομικές κυρώσεις υπήρξαν δημοφιλής μορφή εξαναγκασμού από τη δεκαετία του 1980 και ύστερα, αλλά η επιτυχία τους εξαρτάται πάντοτε από τις συγκεκριμένες συνθήκες. Άλλα οικονομικά μέσα, ιδίως την άσκηση δομικής ισχύος με πολιτικές όπως το Σχέδιο Μάρσαλ και η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης, είναι δύσκολο να τα χειριστεί κανείς με όρους συγκεκριμένων συνεπειών. Έχουν σημαντικά αποτελέσματα, αυτά όμως είναι μακροπρόθεσμα και δομικής φύσεως.

Όσο για την ήπια ισχύ, το μόνο ελκυστικό μέσο που έχουν στη διάθεσή τους οι κυβερνήσεις είναι η πολιτιστική διπλωματία, η οποία γίνεται ολοένα σημαντικότερη αλλά θέτει συγχρόνως το δίλημμα μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού, που είναι τόσο εμφανές στην οικονομική σφαίρα: όταν οι επίσημοι διαμορφωτες πολιτικης επιχειρουν να εκμεταλλευτούν τα προϊόντα της κοινωνίας των πολιτών, διατρέχουν τον κίνδυνο να αντιμετωπιστούν με σκεπτικισμό τόσο στη χώρα τους όσο και στην ξένη χώρα. Και τα πολιτιστικά κεφάλαια, όπως και ο σχεδιασμός της άμυνας, απαιτούν μακροπρόθεσμες επενδύσεις. Από την άλλη, η διπλωματία, η οποία αναπτύσσεται στο όριο μεταξύ ήπιας και σκληρής ισχύος, είναι πανταχού παρούσα και αναπόφευκτη. Δεν είναι εύλογο να αναμένει κανείς από αυτήν να επιτυγχάνει όλους τους στόχους ενός κράτους απέναντι σε αδιάλλα-

Ποιες δυνατότητες ΙΣΧΥΣ και (για) ΕΠΙΡΡΟΗ να χρησιμοποιηθούν για ποιον σκοπό Δυνατότητα του Χ Λυνατότητα του Χ να εξαναγκάσει τον Υ να επηρεάσει τις αποφάσεις του Υ ΕΚΟΥΣΙΑ АПОТРОПН BIA ΠΕΙΘΩ ΣΥΜΜΟΡΦΩΣΗ (το μαστίγιο) (απειλή βίας) (το καρότο) (λανθάνουσα επιρροή) Εργαλεία Κίνητρα Πολιτιστική Οικονομικές Στρατός Διπλωματία Χειραγώγηση Διπλωματία Προπαγάνδα κυρίως κυρώσεις διπλωματία οικονομικά Υπονόμευση ΑΠΕΙΡΕΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΤΕΧΝΙΚΉΣ ΓΙΑ ΟΛΕΣ ΤΙΣ ΟΨΕΙΣ ΤΗΣ ΑΣΚΗΣΗΣ ΙΣΧΎΟΣ ΚΑΙ ΕΠΙΡΡΟΗΣ

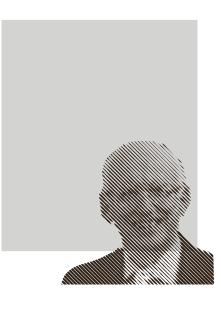
Διάγραμμα 2 Εργαλεία άσκησης της εξωτερικής πολιτικής.

κτους ξένους και σε παντελώς αντίξοες συνθήκες, αλλά υφίσταται σε κάθε πολιτική πράξη την οποία αναλαμβάνει ένας πράττων απέναντι σε έναν άλλο, και αποτελεί μονοπώλιο των διπλωματών. Η ικανότητά της να επιτυγχάνει στόχους είναι πολύ μεγαλύτερη απ' ό,τι πιστεύεται γενικά, και είναι σχετικά φθηνή. Στην πραγματικότητα, είναι η επιτομή της διεθνούς πολιτικής δραστηριότητας.

Όλα τα εργαλεία μπορεί να αποτύχουν, ιδίως αν δίνεται υπερβολική έμφαση στα στοιχεία της επέμβασης και του ελέγχου. Οι διαμορφωτές πολιτικής πρέπει να έχουν κατά νου την επισήμανση του Ντέιβιντ Μπάλντουιν, ότι τα μέσα της εξωτερικής πολιτικής, καθώς από τη φύση τους λειτουργούν το ένα σε σχέση με το άλλο, πρέπει να συναρτώνται όχι μόνο από τους σκοπούς αλλά και από τη δομή της αλληλεπίδρασης

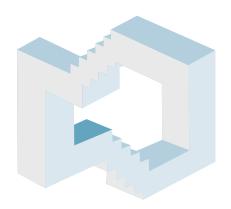
μεταξύ πράττοντος και στόχου. Πρέπει επίσης να θεωρούν δεδομένο ότι η πράξη στις διεθνείς σχέσεις απαιτεί συνδυασμό εργαλείων, είτε χρησιμοποιούνται εκ παραλλήλου είτε διατηρούνται σε εφεδρεία. Το τεχνικό πρόβλημα της πράξης στην εξωτερική πολιτική είναι το πώς μπορεί να διαχειριστεί κανείς σχέσεις που αναπτύσσονται σε πολλές διαστάσεις ταυτόχρονα. Όμως από μια ευρύτερη, ηθική, οπτική γωνία, η πρόκληση έγκειται στο πώς μπορεί κανείς να εξυπηρετήσει τα δικά του συμφέροντα χωρίς να δαιμονοποιεί τους άλλους και χωρίς να βλάπτει τις κοινές δομές της διεθνούς ζωής. Αυτό είναι λιγότερο πιθανό να συμβεί αν τα μέσα δεν εκλαμβάνονται καθ' εαυτά εσφαλμένα ως σκοποί. Πρέπει να παραμένουν, όπως συμβούλευε ο Κλάουζεβιτς, υπό πολιτικό έλεγχο.

Ο Christopher J. Hill (γενν. 1948) διετέλεσε το 1991-2004 καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο London School of Economics και από το 2004 καθηγητής Διεθνών Σχέσεων στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ. Τα έτη 2012-2014 ήταν επικεφαλής του Τμήματος Πολιτικής και Διεθνών Σπουδών (POLIS) του ίδιου Πανεπιστημίου. Κατά τη διάρκεια της σταδιοδρομίας του διετέλεσε εταίρος πολλών επιστημονικών ιδρυμάτων και φορέων στην Ευρώπη και στις Ηνωμένες Πολιτείες, ενώ το 2007 εξελέγη εταίρος της Βρετανικής Ακαδημίας. Το 2015 τιμήθηκε με τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα από το Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων (ΠΕΔΙΣ) του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου. Το έργο του The Changing Politics of Foreign Policy (2003), που στην παρούσα πλήρως αναθεωρημένη έκδοση φέρει τον τίτλο Foreign Policy in the Twenty-first Century (2016), συνιστά μείζονα συνεισφορά στη διεθνή βιβλιογραφία της Ανάλυσης της Εξωτερικής Πολιτικής. Επίσης, τομή στη μελέτη της λήψης αποφάσεων σε θέματα εξωτερικής πολιτικής θεωρείται η μελέτη του Cabinet Decisions on Foreign Policy — The British Experience October 1938 – June 1941 (1991). Άλλα πρόσφατα έργα του είναι το National and European Foreign Policies: Towards Europeanization (επιμ. σε συνεργασία με τον Reuben Wong, 2011), το The National Interest in Question: Foreign Policy in Multicultural Societies (2013) και το The Future of British Foreign Policy: Security and Diplomacy in a World After Brexit (2019).

Η ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΝ 21ο ΑΙΩΝΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η εξωτερική πολιτική αφορά το πώς αλληλεπιδρούν διαφορετικές κοινωνίες, άλλοτε ανταγωνιζόμενες μεταξύ τους και άλλοτε επιτυγχάνοντας να αναπτύξουν μια συνεργασία σε τακτική βάση. Καλείται να διαχειριστεί τη συνεχή διελκυνστίνδα μεταξύ, αφενός, του κράτους, που επιδιώκει να διατηρήσει την ανεξαρτησία του και την αυτοτέλεια της δράσης του και να προωθήσει τα συμφέροντά του, και, αφετέρου, του άμεσου και ευρύτερου εξωτερικού του περιβάλλοντος, που θέτει διαρκώς όρια στη δράση του κράτους.

Το βιβλίο του Κρίστοφερ Χιλ πραγματεύεται το θέμα σε όλες τις δυνατές πτυχές του, επιχειρώντας να καλύψει ευρύτατο ιστορικό και γεωγραφικό φάσμα εμπειρικού υλικού, καθώς και το εκτεταμένο θεωρητικό corpus το οποίο έχει παραγάγει η Ανάλυση Εξωτερικής Πολιτικής και γενικότερα η επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων. Πρόθεσή του είναι να βοηθήσει τον σημερινό αναγνώστη, για τον οποίο φαντάζει ίσως μακρινός όχι μόνο ο Ψυχρός Πόλεμος αλλά και η περίφημη «νέα τάξη πραγμάτων» της δεκαετίας του 1990, να εμβαθύνει στα ζητήματα και να αντιληφθεί την πολυμορφία του διεθνούς συστήματος και τον πολυπολιτισμικό χαρακτήρα πολλών σύγχρονων κοινωνιών, με συχνές αναφορές ακόμη και σε τρέχοντα διλήμματα, όπως το ζήτημα της Ουκρανίας, ο εμφύλιος στη Συρία, η διεθνής τρομοκρατία, το Brexit και η κρίση στην Ευρωζώνη.

Δίνοντας απαντήσεις σε θεμελιώδη ερωτήματα, όπως «ποιος χαράσσει την εξωτερική πολιτική;», «ποιος παίρνει τις κρίσιμες αποφάσεις και για λογαριασμό τίνος;», «με ποιους τρόπους επηρεάζει τις εξωτερικές σχέσεις η εσωτερική πολιτική, και αντιστρόφως;», αποτελεί εντέλει απόπειρα να προσδιοριστεί τι μπορεί και τι δεν μπορεί να περιμένει κανείς ως εφικτό από την εξωτερική πολιτική σήμερα.

> επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

/

Τα παιχνίδια της φυσικής και της φυλετικής επιλογής

Συνέντευξη στους Βιβλιοδείκτες του Σίνου Γκιώκα, Αναπληρωτή Καθηγητή Βιοποικιλότητας & Εξέλιξης Χερσόβιων Ζώων στο Πανεπιστήμιο Πατρών, επιστημονικού επιμελητή του βιβλίου Γενετήσια παιχνίδια. Τα γεννητικά όργανα των ζώων και οι ιδιοτροπίες της εξέλιξης του Μέννο Σχίλτχαϋζεν

1. Πώς μπορούμε να ορίσουμε τη φυλετική (ή σεξουαλική) επιλογή ως προς τη φυσική επιλογή; Μπορούμε να τραβήξουμε μια διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους;

Η Θεωρία του Δαρβίνου για τη Φυσική Επιλογή προτάθηκε για να ερμηνεύσει τη εξέλιξη των λειτουργικών γνωρισμάτων, δηλαδή αυτών που επηρεάζουν την επιβίωση. Ο οικονομολόγος Herbert Spencer ήταν ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο «επιβίωση του πιο αρμοσμένου» αφού είχε διαβάσει τον Δαρβίνο, και κατόπιν ο Δαρβίνος υιοθέτησε αυτόν τον όρο στις μεταγενέστερες εκδόσεις της Καταγωγής των ειδών.

Ωστόσο, η επιβίωση είναι μόνο μία από τις δύο κύριες συνιστώσες της αρμοστικότητας. Η άλλη είναι η αναπαραγωγή. Τα γνωρίσματα που ενισχύουν την επιβίωση δεν θα εξελιχθούν εάν δεν αναπαραχθούν αντίγραφα αυτών των γνωρισμάτων. Όταν ο Δαρβίνος ξαναείδε την ποικιλότητα των γνωρισμάτων μεταξύ των φύλων, εντυπωσιάστηκε από το «οπλοστάσιο» των μορφολογιών και συμπεριφορών που φαίνονταν άσχετες με την επιβίωση. Πολλά από αυτά, όπως η ουρά των παγωνιών, φαίνονταν να παρεμποδίζουν παρά να διευκολύνουν την επιβίωση. Αυτά τα γνωρίσματα είχαν αρκετά κοινά χαρακτηριστικά: τα αρσενικά διέθεταν πολύ περισσότερο απ' ό,τι τα θηλυκά τέτοια ακραία γνωρίσματα, τα γνωρίσματα αυτά ήταν πιο συχνά ανεπτυγμένα ή επιδεικνύοταν κυρίως κατά την αναπαραγωγική περίοδο, ενώ αυτά τα γνωρίσματα εμπλέκονταν στην αναπαραγωγή επιτρέποντας κάποια άτομα να υπερασπίζονται καλύτερα τους συντρόφους τους ή να φαίνονται πιο ελκυστικά. Ο Δαρβίνος ένιωσε ότι η θεωρία του για τη Φυσική Επιλογή δεν μπορούσε να εξηγήσει την εξέλιξη αυτών των γνωρισμάτων και ανέπτυξε τη δεύτερη σπουδαία θεωρία του σχετικά με τη Φυλετική (Σεξουαλική) Επιλογή στο βιβλίο του Η καταγωγή του ανθρώπου, και η επιλογή σε σχέση με το φύλο. Υποστήριξε ότι τα γνωρίσματα που ενισχύουν την ικανότητα κάποιου ατόμου να αποκτά συντρόφους θα ευνοούνταν από την επιλογή, ακόμη και εάν μείωναν των επιβίωση. Αυτά τα γνωρίσματα θεωρείται ότι εξελίσσονται υπό την επίδραση των αντίρροπων δυνάμεων της φυλετικής και της φυσικής επιλογής ετσι ωστε να βελτιστοποιηθεί η αλληλεπιδραση και η αντιστάθμιση μεταξύ των δύο αυτών δυνάμεων της επιλογής.

Κάποιοι εξελικτικοί βιολόγοι υιοθετούν την αρχική διάκριση που έκανε ο Δαρβίνος μεταξύ φυσικής και φυλετικής επιλογής, ενώ άλλοι θεωρούν πως η φυλετική επιλογή είναι κάποια μορφή φυσικής επιλογής. Και οι δύο θεωρήσεις είναι αποδεκτές εφόσον είναι κατανοητό ότι υπάρχουν διαφορετικές συνιστώσες της αρμοστικότητας και ότι μπορούν να υπόκεινται σε συχνά αντίρροπες δυνάμεις της επιλογής.

Ο Schilthuizen στο βιβλίο του υιοθετεί μάλλον τη διάκριση του Δαρβίνου μεταξύ Φυσικής και Φυλετικής Επιλογής, θεωρώντας ότι η Φυλετική Επιλογή είναι η διεργασία της εξέλιξης όπου η επιλογή γίνεται από το αντίθετο φύλο και όχι από το περιβάλλον, όπως στη φυσική επιλογή.

2. Είναι δυνατόν να προσεγγίσουμε το φαινόμενο της εξέλιξης, και το φαινόμενο της ίδιας της

ζωής συνολικά, μέσω της μελέτης των γεννητικών οργάνων, και μάλιστα της μελέτης των γεννητικών οργάνων των εντόμων ή των μαλακίων;

Τα γεννητικά όργανα αρχικά ήταν «εκτός κάδρου» ή σε μια «γκρίζα ζώνη», όσον αφορά τη φυλετική επιλογή καθώς θεωρούνταν συνολικά πρωτεύοντες σεξουαλικοί χαρακτήρες και όχι δευτερεύοντες. Ο ίδιος ο Δαρβίνος, μάλιστα (συνεπής στη διάκριση που είχε κάνει μεταξύ φυσικής και φυλετικής επιλογής), θεωρούσε ότι η εξέλιξη των γεννητικών οργάνων ήταν αποτέλεσμα δράσης της φυσικής επιλογής, και πως η φυλετική επιλογή δρούσε επί της εξέλιξης των λεγόμενων δευτερευόντων φυλετικών χαρακτήρων, όπως π.χ. οι φαιοκίτρινες ράχες, τα κόκκινα λειριά κάτω από τα μάτια ή τα περίεργα λοφία φτερών στον λαιμό των αρσενικών, αλλά όχι των θηλυκών, περδίκων.

Ωστόσο, αν και τα γεννητικά όργανα (π.χ. πέη και αιδοία) είναι πρωτεύοντες σεξουαλικοί χαρακτήρες, επειδή είναι απαραίτητα «τμήματα» που έχουν εξελιχθεί μέσω φυσικής επιλογής, τα περισσότερα, ωστόσο, χαρακτηριστικά τους, π.χ. κατά πόσο ένα πέος είναι ευθύ, συνεστραμμένο, δίκρανο, ακανθώδες, διπλό ή με μορφή σπάτουλας, είναι αποτέλεσμα φυλετικής επιλογής και άρα συνιστούν δευτερεύοντες χαρακτήρες. Επομένως, οι περισσότεροι πρωτεύοντες σεξουαλικοί χαρακτήρες είναι κυρίως δευτερεύοντες όσον αφορά τις ιδιότητές τους.

Η συγκροτημένη μελέτη αυτών των «ιδιοτήτων» των γεννητικών οργάνων, αρχικά και κυρίως από τον Eberhard το 1985 αλλά και κατόπιν, έδωσε μεγάλη ώθηση στην κατανόηση των διεργασιών της φυλετικής επιλογής, επομένως και των διεργασιών της εξέλιξης και της ζωής γενικότερα. Μάλιστα η έρευνα σχετικά με τη δομή και τη λειτουργία των γεννητικών οργάνων, αλλά και της σεξουαλικής συμπεριφοράς παραγνωρισμένων ή παρεξηγημένων οργανισμών, όπως τα έντομα και τα μαλάκια, έχει δώσει πολύτιμες πληροφορίες και έχει διαλευκάνει πολλά άγνωστα πεδία σχετικά με τη φυλετική επιλογή. Ο Schilthuizen αναφέρει και αναλύει πολλά τέτοια παραδείγματα, όπως, για να αναφέρω τα πιο πικάντικα, τα τεράστια πέη των γυμνοσαλιάγκων, και τα «βέλη του έρωτα» που εκτοξεύουν κάποια σαλιγκάρια όταν ζευγαρώνουν.

ΓΕΝΕΤΗΣΙΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Τα γεννητικά όργανα των ζώων και οι ιδιοτροπίες της εξέλιξης

του Menno Schilthuizen

μετάφραση: Μαριλένα Παπαϊωάννου

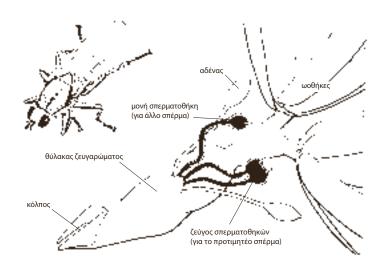
3. Τι είναι ακριβώς το «κόστος των αυγών»;

Συνήθως τα ωάρια είναι μεγάλα, έχουν κόστος για να παραχθούν και είναι λίγα, ενώ τα σπερματοζωάρια είναι μικρά και άφθονα. Δεν ήταν εξαρχής έτσι, πάντως η «ανισογαμία» εξελίχθηκε και πλέον είναι το σύνηθες στους σεξουαλικά αναπαραγόμενους οργανισμούς. Αυτή η βασική ανισότητα οδηγεί και σε ασυμμετρία όσον αφορά στη φυλετική επιλογή: τα αρσενικά ωφελούνται από περισσότερες σεξουαλικές επαφές, ενώ τα θηλυκά όχι, ή τουλάχιστον, όχι τόσο πολύ. Επομένως, οτιδήποτε καθιστά ένα αρσενικό περισσότερο ελκυστικό για τα θηλυκά θα επιλεγεί φυλετικά. Τα θηλυκά, από την άλλη, είναι πάντα γοητευτικά για τα αρσενικά, εφόσον φέρουν αυγά τα οποία εξακολουθούν να πρέπει να γονιμοποιηθούν. Εδώ βασίζεται και ένα βασικό αξίωμα της θεωρίας της φυλετικής επιλογής, η λεγόμενη «Αρχή του Μπέιτμαν» — «το σπέρμα είναι φτηνό, τα αυγά είναι ακριβά, οπότε τα θηλυκά είναι επιλεκτικά και τα αρσενικά αχαλίνωτα»—, που βασίστηκε σε πειράματα του Μπέιτμαν με μύγες και πρωτοδιατυπώθηκε από τον ίδιο σε ένα άρθρο του το 1948 στο περιοδικό Heredity. Θυμηθείτε και την ταινία του Γούντυ Άλλεν, «Τα πάντα γύρω από το σεξ». Όμως, καθώς ο κόσμος της ζωής είναι πιο σύνθετος και ποικίλος απ' ό,τι ενδεχομένως θα επιθυμούσαν κάποιοι, υπάρχουν αρκετές εξαιρέσεις όπου έχουμε μεγάλα και ακριβά σπερματοζωάρια, φτηνά αυγά, επιλεκτικά αρσενικά, και αχαλίνωτα θηλυκά. Ωστόσο, παρ' όλα αυτά ας πούμε ότι εξακολουθούμε να δεχόμαστε αυτήν την αρχή περισσότερο ως εμπειρικό κανόνα, που λέει ότι: η επένδυση ανά παιδί είναι συνήθως μικρότερη για τα αρσενικά από ό,τι για τα θηλυκά, και συνεπώς κανονικά είναι αποδοτικότερο για τα θηλυκά να είναι πιο επιλεκτικά από τα αρσενικά.

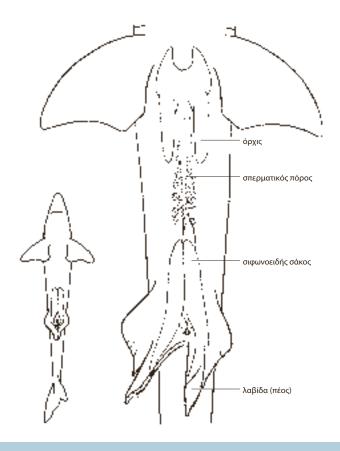

4. Αληθεύει ότι κατά τη μεταβίβαση του γενετικού υλικού στην επόμενη γενιά άλλοτε υπερισχύει η γνώμη του θηλυκού και άλλοτε του αρσενικού;

Παρόλο που και τα δύο φύλα επιζητούν να βελτιστοποιήσουν την αναπαραγωγική τους επιτυχία, τα γενετικά / αναπαραγωγικά τους «συμφέροντα» δεν ταυτίζονται και το αποτέλεσμα είναι αυτό που μπορούμε να ονομάσουμε σεξουαλική (φυλετική) σύγκρουση ή αντινομία. Γνωρίσματα που επιτρέπουν σε ένα αρσενικό να αυξήσει τη αναπαραγωγική του επιτυχία εις βάρος του θηλυκού θα επιλεχθούν εάν το θηλυκό ζευγαρώνει με πολλούς συντρόφους. Αυτά τα γνωρίσματα θα μεταφερθούν γενετικά στις επόμενες γενιές και θα εξαπλωθούν, παρά τις αρνητικές

Η διακριτική ευχέρεια του θηλυκού. Εσωτερικά, μια κοπρόμυγα έχει τρεις σπερματοθήκες για τη διατήρηση σπέρματος από τα αρσενικά με τα οποία ζευγάρωσε. Οι σπερματοθήκες που είναι σε ζεύγος προορίζονται για τα «σέξι» αρσενικά η μονή σπερματοθήκη είναι εφεδρική, για σπέρμα κατώτερης ποιότητας.

Κολπική πλύση. Οι αρσενικοί καρχαρίες, οι οποίοι φέρουν δύο πέη (ή «λαβίδες»), έχουν τον αποκαλούμενο σιφωνοειδή σάκο με τον οποίο μπορούν να εκτοξεύσουν θαλασσινό νερό μέσα στον κόλπο της συντρόφου τους ώστε να ξεπλύνουν το σπέρμα προηγούμενων αρσενικών. Ο σιφωνοειδής σάκος, όπως και ο σπερματικός πόρος, προεκβάλλουν διαμέσου μιας αύλακας στις λαβίδες.

συνέπειες που μπορεί να έχουν στην αναπαραγωγική επιτυχία των θηλυκών, εφόσον η αναπαραγωγική επιτυχία των αρσενικών που έχουν αυτά τα γνωρίσματα είναι μεγαλύτερη από εκείνη των αρσενικών που δεν τα διαθέτουν.

Αυτή η σεξουαλική σύγκρουση συχνά οδηγεί σε μια «κούρσα εξοπλισμών», μέσω της οποίας η εξέλιξη κάποιου γνωρίσματος που προκαλεί βλάβη στο ένα φύλο έχει ως αποτέλεσμα την εξέλιξη ενός αντίμετρου γνωρίσματος από το άλλο φύλο, για την άμβλυνση

της βλάβης που υφίσταται. Το αντίμετρο γνώρισμα συχνά ακολουθείται από κλιμάκωση στην εξέλιξη μέτρων και αντίμετρων και στα δύο φύλα, όπου σε διαφορετικές φάσεις αυτού του «πολέμου» υπερισχύει το ένα ή το άλλο φύλο, αν και τελικά μπορεί να επέλθει συμβιβασμός και «ειρήνη». Ο Schilthuizen αναφέρει και αναλύει πολλές τέτοιες περιπτώσεις, όπως είναι για παράδειγμα οι τραυματικές γονιμοποιήσεις στους κοριούς και τα αντίμετρα που συχνά «λαμβάνονται» από τα θηλυκά.

Ο Menno Schilthuizen (1965) είναι ολλανδός εξελικτικός βιολόγος και οικολόγος, μόνιμος επιστημονικός ερευνητής του Κέντρου Βιοποικιλότητας Naturalis στο Leiden της Ολλανδίας και καθηγητής στο πανεπιστήμιο της ίδιας πόλης. Από το 2000 έως το 2006 εργάστηκε στο Ινστιτούτο Τροπικής Βιολογίας και Διατήρησης στην επαρχία Σάμπαχ της μαλαισιανής Βόρνεο. Έχει γράψει πάνω από 100 επιστημονικές εργασίες, καθώς και τέσσερα βιβλία επιστημονικής εκλαΐκευσης. Τα Γενετήσια παιχνίδια είναι το πρώτο βιβλίο του που εκδίδεται στα ελληνικά. Το πιο πρόσφατο βιβλίο του, Darwin Comes to Town (2018), θα εκδοθεί επίσης από τις Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης με τον τίτλο Ο Δαρβίνος έρχεται στην πόλη.

MENNO EXIATXAŸZEN

CENETHΣIA ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ

Τα γεννητικά όργανα των ζώων και οι ιδιοτροπίες της εξέλιξης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Το σεξ βρίσκεται στο επίκεντρο κάθε ατομικής συμπεριφοράς, στον κόσμο των ζώων. Αυτό, βέβαια, έχει άμεση επίπτωση στο σχήμα, το μέγεθος, τη μορφολογία, αλλά και στους τρόπους λειτουργίας των αναπαραγωγικών τους οργάνων. Όλα τα παραπάνω συνδέονται με το περίφημο φαινόμενο της φυλετικής (ή σεξουαλικής) επιλογής, το οποίο ο ίδιος ο Δαρβίνος είχε θεωρήσει τόσο σημαντικό ώστε να του αφιερώσει ολόκληρο βιβλίο! Ωστόσο, στον αιώνα που ακολούθησε οι σχετικές έρευνες αναπτύχθηκαν ελάχιστα: η αιδημοσύνη και τα ταμπού έπαιξαν τον ρόλο τους. Σήμερα, βέβαια, τα πράγματα αλλάζουν...

Στα Γενετήσια παιχνίδια, ο εξελικτικός βιολόγος και οικολόγος Μέννο Σχίλτχαϋζεν καταφέρνει να συγκεντρώσει όλα τα καινούργια στοιχεία για το θέμα και να αναδείξει με χιούμορ, πολλά σκίτσα και διαγράμματα, γλαφυρή και ενίοτε υπαινικτική γλώσσα, αλλά πάντοτε τεκμηριωμένα, την εξέλιξη της σεξουαλικής συμπεριφοράς μέσα από την εξέλιξη των γεννητικών οργάνων. Σκιαγραφώντας έναν κόσμο άλλοτε άγριο κι άλλοτε αστείο (όπως είναι εντέλει και η ζωή), διαλύει παρανοήσεις και προκαταλήψεις (περί καλού και κακού) και μας δίνει να καταλάβουμε ότι το άρμα της εξέλιξης της ζωής (που δεν έχει οδηγό) το τραβούν, σε μεγάλο βαθμό, τα δύο «άλογα» της φυλετικής επιλογής. Το ένα είναι αρσενικό και το άλλο θηλυκό: συχνά διαφωνούν μεταξύ τους, πρόσκαιρα συμφιλιώνονται, έως την επόμενη σύγκρουση, όμως αλλάζουν συνέχεια μορφή και συμπεριφορά.

> επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

XEIMΩNAΣ 2020

Ανιχνεύοντας τα νετ<u>ο</u>ίνα μ' ένα... παγάκι

Τα νετρίνα είναι στοιχειώδη σωματίδια, όπως τα ηλεκτρόνια που περιφέρονται γύρω από τους πυρήνες των ατόμων ή τα κουάρκ που σχηματίζουν τα πρωτόνια και τα νετρόνια. Πρόκειται για θεμελιώδη δομικά στοιχεία της ύλης, όμως δεν μένουν παγιδευμένα μέσα στα άτομα. Επιπλέον, σε αντίθεση με τα υποατομικά ξαδελφάκια τους, τα νετρίνα δεν έχουν ηλεκτρικό φορτίο, η μάζα τους είναι απειροελάχιστη και σπανιότατα αλληλεπιδρούν με άλλα σωματίδια. Ένα τυπικό νετρίνο μπορεί να ταξιδέψει μια απόσταση ίση με ένα έτος φωτός μέσα σε μόλυβδο και να μην αλληλεπιδράσει ούτε με ένα άτομο. Αυτό είναι άλλωστε και το πρόβλημα: τα νετρίνα είναι παθολογικώς ντροπαλά!

ΚΥΝΗΓΟΙ ΝΕΤΡΙΝΩΝ

Η συναρπαστική αναζήτηση ενός φευγαλέου σωματιδίου ξεκλειδώνει τα μυστικά του σύμπαντος

του Ray Jayawardhana

μετάφραση: Παναγιώτης Δρεπανιώτης επιστημονική εποπτεία: Πέτρος Δήτσας

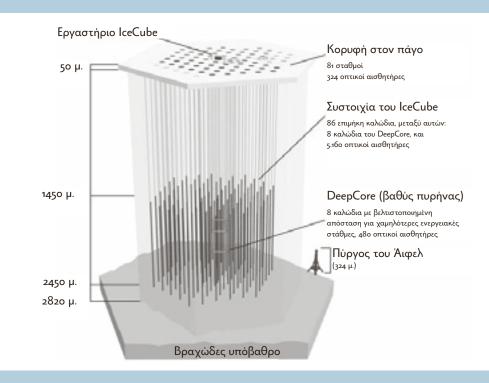

Τους είναι πολύ δύσκολη δουλειά. Όμως μια στο τόσο όλο και κάποιο νετρίνο θα συγκρουστεί με κάτι, π.χ. με ένα πρωτόνιο σ' ένα μόριο νερού — ουσιαστικά, θα πρόκειται για ατύχημα. Οι επιστήμονες κατασκευάζουν λοιπόν εξαιρετικά μεγάλες ανιχνευτικές διατάξεις, όπως το IceCube που βλέπουμε στη διπλανή εικόνα, για να κάνουν πιθανότερη μια τυχαία σύγκρουση και, επομένως, την ευκαιρία να παρατηρήσουμε νετρίνα.

Ακόμα κι έτσι όμως, δεν μπορούμε να παρατηρήσουμε άμεσα τα νετρίνα — μπορούμε μόνο να αντιληφθούμε αμυδρά την παρουσία τους από τις ενδείξεις που αφήνουν. Στις σπάνιες περιπτώσεις που τα νετρίνα πράγματι αλληλεπιδρούν με την ύλη, παράγουν φορτισμένα σωματίδια, όπως τα μιόνια, τα οποία οι φυσικοί είναι σε θέση να εντοπίσουν με τα όργανά τους. Εδώ υπάρχει όμως και μια πρόκληση: πώς θα διακρίνουμε τα σήματα των νετρίνων από τον άσχετο «θόρυβο», αφού μιόνια παράγουν και οι κοσμικές ακτίνες, σωματίδια με μεγάλη ταχύτητα που έρχονται από το απώτατο διάστημα και ενδέχεται να παρερμηνευτούν ως μιόνια από αλληλεπιδράσεις με νετρίνα; Οι κυνηγοί νετρίνων τοποθετούν τον εξοπλισμό τους βαθιά μέσα στη γη ή κάτω από παχιά στρώματα πάγου, έτσι ώστε να μην μπορούν να φτάσουν μέχρις εκεί τα μιόνια των κοσμικών ακτίνων. Όπως εξηγεί η Τζάνετ Κόνραντ του Τεχνολογικού Ινστιτούτου της Μασσαχουσσέττης: «Όταν προσπαθείς να ακούσεις έναν ψίθυρο, δεν θέλεις πολλή φασαρία γύρω σου».

Αν και δύσκολα τα «τσακώνεις», τα νετρίνα είναι από τους πιο περιζήτητους κοσμικούς αγγελιαφόρους λόγω των μυστικών που κρύβουν για τη φύση της ύλης, τις αστρικές εκρήξεις και τη δομή του ίδιου του σύμπαντος. Όπως είπε άλλωστε ο θεωρητικός φυσικός Μπόρις Κέυζερ του Εθνικού Εργαστηρίου Επιταχυντών Fermi κοντά στο Σικάγο, όπου διεξάγονται πολλά σχετικά πειράματα: «Αν δεν υπήρχαν τα νετρίνα, εμείς δεν θά 'μασταν εδώ». Και εξηγεί: «Ο Ήλιος παράγει ενέργεια μέσω πυρηνικών αντιδράσεων από τις οποίες εξαρτάται η ζωή στη Γη και οι αντιδράσεις αυτές δεν μπορούν να γίνουν δίχως τα νετρίνα». Επιπλέον, δίχως τα νετρίνα δεν θα ήταν δυνατή ούτε η πυρηνική καύση σε παλαιότερους αστέρες, από την οποία έχουν προκύψει τα βαρέα στοιχεία που είναι απαραίτητα για τη ζωή. Συνεπώς, υποστηρίζει, «για να κατανοήσουμε το σύμπαν πρέπει να καταλάβουμε καλά τα νετρίνα».

Ο πρωταγωνιστικός ρόλος των νετρίνων σε πολλές από τις έρευνες που εξελίσσονται σήμερα στα

Σκαρίφημα του παρατηρητηρίου νετρίνων IceCube (J. Yang/NSF)

πεδία της φυσικής, της κοσμολογίας και της αστρονομίας εξηγεί γιατί καταβάλλονται τόσο μεγάλες προσπάθειες να παγιδευτούν τούτα τα μικροσκοπικά σωματίδια. Τις δύο τελευταίες δεκαετίες, οι επιστήμονες κατασκεύασαν σε διάφορα σημεία της υδρογείου ολοένα και πιο εξελιγμένες πειραματικές διατάξεις ανίχνευσης νετρίνων. Οι κυνηγοί νετρίνων καταδιώκουν τα θηράματά τους από τα βάθη ενός μεταλλείου στο Οντάριο του Καναδά μέχρι τη σήραγγα ενός αυτοκινητόδρομου που διαπερνά ένα βουνό της κεντρικής Ιταλίας και από έναν χώρο πυρηνικών αποβλήτων στο Νέο Μεξικό των ΗΠΑ μέχρι έναν κόλπο της Νότιας Σινικής Θάλασσας.

Ωστόσο, η πιο εντυπωσιακή παγίδα που έχουν στήσει παραμένει το IceCube, το... παγάκι, το μεγαλύτερο τηλεσκόπιο νετρίνων στον κόσμο, που βρίσκεται στην Ανταρκτική. Με την ολοκλήρωσή του έγινε πραγματικότητα ένα παλιό όνειρο του οραματιστή διευθυντή του, του Φράνσις Χάλζεν, επί 40 περίπου χρόνια καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Ουισκόνσιν-Μάντισον. Το IceCube είναι ένα θαύμα μηχανικής σε ακραίες συνθήκες. Όλα τα υλικά και τα εξαρτήματα, ο γεωτρητικός εξοπλισμός, το προσωπικό, όπως επίσης τα τρόφιμα και τα καύσιμα, έπρεπε να μεταφερθούν στην Ανταρκτική από διάφορα σημεία του πλανήτη. Μεταγωγικά αεροπλάνα C-130

Hercules με χιονοπέδιλα, επανδρωμένα με πληρώματα της πολεμικής αεροπορίας των ΗΠΑ διεκπεραίωναν τις μεταφορές στο τελευταίο τμήμα του ταξιδιού, από τον Σταθμό Μακμέρντο στις ακτές της Ανταρκτικής ώς τον Νότιο Πόλο, μια απόσταση 1.300 χιλιομέτρων. Οι μηχανικοί χρησιμοποίησαν ένα ειδικής κατασκευής τρυπάνι υψηλής πίεσης, που εκτόξευε καυτό νερό από ένα ακροφύσιο, και κατάφεραν να διατρήσουν το στρώμα του πάγου μέχρι βάθος 2,5 περίπου χιλιομέτρων. Για τη διάνοιξη ενός μόνο φρεατίου χρειάζονταν δύο μέρες συνεχούς γεωτρητικής δουλειάς και τουλάχιστον 18.000 λίτρα βενζίνης, διαδικασία κατά την οποία έλιωναν πάνω από 750.000 λίτρα πάγου.

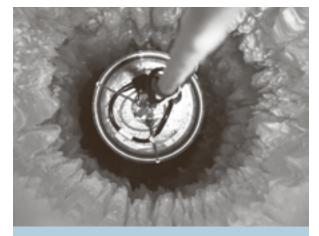
Μόλις ήταν έτοιμο το φρεάτιο, κατέβαζαν προσεκτικά το ατσάλινο καλώδιο με τους αισθητήρες. Γεώτρηση τη γεώτρηση, το IceCube χρειάστηκε έξι καλοκαίρια του Νότιου Ημισφαιρίου για να «στηθεί», μια και τότε —από τον Νοέμβριο ώς τον Φεβρουάριο— ο Ήλιος φέγγει συνεχώς και οι συνθήκες εργασίας είναι σχετικά άνετες. Για τον Χάλζεν, η ολοκλήρωση του έργου τον Δεκέμβριο του 2010 ήταν «μεγάλη ανακούφιση». «Τώρα που το IceCube έχει κατασκευαστεί, οι άνθρωποι ξεχνούν πόσο απίστευτα δύσκολο και ριψοκίνδυνο υπήρξε το όλο εγχείρημα. Κάποια στιγμή που νόμισα ότι το σχέδιο είχε αποτύχει, κάθησα κι

έκανα έναν ολόκληρο κατάλογο με τα προβλήματα», πρόσθεσε. Τα περιθώρια λάθους ήταν ελάχιστα — με το τσουχτερό κρύο, το μεγάλο υψόμετρο (σχεδόν 3.000 μέτρα πάνω από τη στάθμη της θάλασσας) και την τρομακτική απομόνωση να εντείνουν τους κινδύνους.

Ωστόσο, το στοίχημα που είχαν βάλει ο Χάλζεν και οι συνάδελφοί του για την κατασκευή του IceCube άρχισε γρήγορα να καρποφορεί. Στα δύο πρώτα χρόνια της λειτουργίας του, το παρατηρητήριο κατέγραψε δύο ασυνήθιστα σήματα νετρίνων, με ενέργεια πολύ μεγαλύτερη απ' οτιδήποτε είχε παρατηρηθεί έως τότε. Σε ένα συνέδριο στο Κιότο, το 2012, η Άγια Ισιχάρα του Πανεπιστημίου της Τσίμπα (κοντά στο Τόκιο) και μέλος της ομάδας παρουσίασε αυτά τα «συμβάντα PeV», που ονομάστηκαν έτσι γιατί έχουν ενέργεια της τάξης των «πετα-ηλεκτρονιοβόλτ» (ή τετράκις εκατομμυρίων ηλεκτρονιοβόλτ), δηλαδή ίση περίπου με το ενεργειακό ισοδύναμο της μάζας ενός πρωτονίου επί ένα εκατομμύριο. Τούτες οι ακραίες τιμές ενέργειας ξάφνιασαν πολλούς αστροφυσικούς. Όπως αναφέρει ο Σπένσερ Κλάιν του Εθνικού Εργαστηρίου Λώρενς Μπέρκλεϋ της Καλιφόρνιας (γνωστού και ως BerkeleyLab): «Αυτά τα νετρίνα έχουν πάνω από χίλιες φορές υψηλότερη ενέργεια από κάθε νετρίνο που έχουμε δημιουργήσει σε επιταχυντές σωματιδίων».

Αρχικά, οι ερευνητές αναρωτήθηκαν αν τα νετρίνα PeV τα δημιουργούσαν κάποιες συγκρούσεις μεταξύ κοσμικών ακτίνων υψηλής ενέργειας και μορίων οξυγόνου ή αζώτου στην ατμόσφαιρα της Γης. Μετά από περαιτέρω παρακολούθηση και ανάλυση, σήμερα είναι πεπεισμένοι ότι μάλλον δεν πρόκειται για κάτι τέτοιο. Όπως λέει ο ίδιος ο Χάλζεν: «Είναι απίθανο να προήλθαν από την ατμόσφαιρα — κι αυτό είναι και το συναρπαστικό». Με άλλα λόγια, ίσως πρέπει να ερευνήσουμε μακρινές ουράνιες πηγές αν θέλουμε να ανακαλύψουμε τη βίαιη προέλευση αυτών των νετρίνων. Οι ερευνητές μάλιστα θεωρούν ότι τα σωματίδια ενδέχεται να προήλθαν από ισχυρούς πίδακες που εκτοξεύονται από θηριώδεις μαύρες τρύπες στην καρδιά των γαλαξιών ή από ασύλληπτες εκρήξεις που είναι γνωστές ως εκλάμψεις ακτίνων γάμμα (ή GRB, από το αγγλικό gamma ray bursts), οι οποίες φαίνεται να είναι ακόμα ισχυρότερες από τις εκρήξεις των υπερκαινοφανών.

Πάντως, το μεγάλο πλεονέκτημα του IceCube σε σχέση με τις υπόλοιπες διατάξεις είναι ότι μπορεί να καταγράψει ακόμη και ένα εκατομμύριο συμβάντα κατά τη διάρκεια μιας έκρηξης σουπερνόβα, σε απόσταση άνω των 25.000 ετών φωτός. Είναι το πιο κατάλληλο για να καταγράψει την εξέλιξη της ροής των νετρίνων συναρτήσει του χρόνου, γιατί μπορεί να μετρήσει τη ροή ακόμα και σε χρονικά διαστήματα λίγων χιλιοστών του δευτερολέπτου. «Θα μπορέσουμε να δούμε όλο το ιστορικό της έκρηξης, η οποία διαρκεί δέκα δευτερόλεπτα, να ξεδιπλώνεται σε στιγμίστυπα που θα αποτυπώνονται κάθε λίγα μιλισεκόντ», λέει ο Χάλζεν. «Θα μπορέσουμε να εντοπίσουμε ακριβώς τη στιγμή που αρχίζει να σχηματίζεται ο αστέρας νετρονίων».

Βύθιση ενός ατσάλινου καλωδίου μέσα στον πάγο της Ανταρκτικής (Μ. Krasberg/NSF)

Το IceCube και όλες οι άλλες συναφείς ερευνητικές εγκαταστάσεις συνιστούν το επιβλητικό οπλοστάσιο των σημερινών κυνηγών νετρίνων. Η δημιουργία τους δείχνει ότι το κυνήγι των νετρίνων, μια άλλοτε περιθωριακή δραστηριότητα για λίγους, ήρθε η ώρα να βγει στο προσκήνιο. Στις σελίδες του βιβλίου θα παρακολουθήσουμε τούτο το συναρπαστικό κυνήγι μαζί με τις αδιανόητες ανατροπές του, μπαίνοντας ταυτόχρονα σε μια νέα τολμηρή εποχή, που υπόσχεται να μας αποκαλύψει θεμελιώδη μυστικά του σύμπαντος, από τις πλέον μικρές έως τις μέγιστες διαστάσεις του, και -διόλου απίθανο- ακόμη και ν' ανατρέψει τις πιο αγαπημένες θεωρίες μας για τη φύση των πραγμάτων. Στη διαδρομή θα συναντήσουμε τους άνδρες και τις γυναίκες που έκαναν σκοπό της ζωής τους να εντοπίσουν αυτά τα σωματίδια, τα πιο φευγαλέα απ' όλα —από τους πρώτους θεωρητικούς επιστήμονες που έθεσαν τις βάσεις ώστε η ύπαρξη του νετρίνου να έρθει στο φως μέχρι τους σύγχρονους πειραματιστές που προσπαθούν να κατανοήσουν τον ιδιόρρυθμο χαρακτήρα του— και θα γνωρίσουμε πτυχές από τις ηρωικές τους προσπάθειες και τη συναρπαστική ζωή τους.

Το παρατηρητήριο νετρίνων IceCube, λουσμένο στο φως της Σελήνης (Ε. Jacobi/NSF)

Ο Ray Jayawardhana (1971) είναι καθηγητής φυσικής και αστρονομίας, και κοσμήτορας της σχολής θετικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο York του Τορόντο (Καναδάς). Γεννημένος στη Σρι Λάνκα, σπούδασε στα πανεπιστήμια Yale και Harvard, και σταδιοδρόμησε στη Βόρεια Αμερική. Έχει δημοσιεύσει τουλάχιστον 120 ερευνητικές εργασίες, τρία βιβλία επιστημονικής εκλαΐκευσης, ενώ αρθρογραφεί σε μεγάλες εφημερίδες (New York Times, Wall Street Journal, Washington Post, Boston Globe) και περιοδικά (Scientific American, Economist, Atlantic κ.ά.). Το ερευνητικό και συγγραφικό του έργο έχει αναγνωριστεί από πολλά σημαντικά ιδρύματα (Guggenheim, Radcliff, Steacie, Rockefeller). Άλλα βιβλία του: Star Factories: The Birth of Stars and Planets (2001) και Strange New Worlds: The Search for Alien Planets and Life Beyond our Solar System (2011).

PEŸ TZAFIAOYOPNTANA

KYNHCOI NETPINON

n συναρπαστική αναζήτηση ενός φευγαλέου σωματιδίου ξεκλειδώνει τα μυστικά του σύμπαντος

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Κάθε δευτερόλεπτο διαπερνούν το σώμα μας τρισεκατομμύρια τεμαχίδια ύλης που λέγονται νετρίνα. Τα νετρίνα έχουν εξαιρετικά μικρό μέγεθος και είναι απίστευτα ντροπαλά, γι΄ αυτό δυσκολευόμαστε πολύ να τα ανιχνεύουμε - κι αυτό, με τη βοήθεια πανάκριβων υπόγειων ή υποθαλάσσιων ερευνητικών διατάξεων. Όμως τα σωματίδια αυτά μπορεί να κρύβουν τις απαντήσεις σε ερωτήματα που ταλανίζουν τους επιστήμονες εδώ και δεκαετίες: Γιατί στον κόσμο μας κυριαρχεί η ύλη, ενώ η αντιύλη είναι τόσο σπάνια; Από τι αποτελείται η περίφημη σκοτεινή ύλη του σύμπαντος; Πώς δημιουργούνται οι αστέρες σουπερνόβα; Πώς ήταν το σύμπαν ελάχιστα δευτερόλεπτα μετά τη Μεγάλη Έκρηξη; Πώς είναι ακριβώς και πώς λειτουργεί το εσωτερικό της Γης;

Ο Ρέυ Τζαγιαουόρντανα, βραβευμένος αστροφυσικός και δραστήριος εκλαϊκευτής της επιστήμης, περιγράφει το μεγάλο κυνήγι του σωματιδίου-φάντασμα από μια ολόκληρη κοινότητα αποφασισμένων επιστημόνων και μας εξηγεί γιατί τα επιτεύγματά τους θα θέσουν σε νέες βάσεις τη φυσική επιστήμη, την κοσμολογία, αλλά και τις ίδιες τις αντιλήψεις για τη ζωή στον πλανήτη μας.

Το βιβλίο συνοδεύεται από εκτενές επίμετρο του Σταύρου Κατσανέβα, διευθυντή του Εργαστηρίου Αστροσωματιδιακής Φυσικής και Κοσμολογίας (ΑΡC) του Εθνικού Κέντρου Επιστημονικής Έρευνας (CNRS) της Γαλλίας.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

XEIM Ω NA Σ 2020 m 1 m 1

Η αρχή της προσαρμογής και ο κυλιόμενος διάδρομος της ηδονής

Τι επίδραση έχει στη ζωή ενός ανθρώπου η ακραία εύνοια ή δυσμένεια της τύχης; Σύμφωνα με την «αρχή της προσαρμογής», οι συναισθηματικές επιπτώσεις αμβλύνονται σύντομα, και η νέα κατάσταση γίνεται μια καινούργια κανονικότητα. Μετά από μια μεγάλη επιτυχία ή ατυχία επιστρέφουμε σταδιακά στο προδιαγεγραμμένο επίπεδο ευτυχίας μας, που καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από τα γονίδιά μας. Παρά τα φαινόμενα, πολλοί παράγοντες που δημιουργούν μια επίφαση ευζωίας δεν μπορούν να προσφέρουν την ουσιαστική ικανοποίηση και την πληρότητα που αποκομίζει κανείς από τους ισχυρούς δεσμούς με τους άλλους ανθρώπους.

Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΤΗΣ ΕΥΤΥΧΙΑΣ

Σύγχρονες αλήθειες μέσα στην αρχαία σοφία

του Jonathan Haidt

μετάφραση: Γεωργία Μίχα, Γιάννης Παπαδόγγονας

επιμέλεια: Γιάννης Παπαδόγγονας

ν σας ζητούσα να μου πείτε μέσα σε δέκα δευτερόλεπτα τα πιο ωραία και τα πιο άσχημα πράγματα που θα μπορούσαν ποτέ να σας τύχουν, είναι πιθανό να σκεφτόσασταν τα εξής: να κερδίσετε 20 εκατομμύρια δολάρια στο λαχείο και να μείνετε παράλυτοι από τον λαιμό και κάτω. Αν κερδίζατε το λαχείο, θα απελευθερωνόσασταν από τόσες έγνοιες και τόσους περιορισμούς θα μπορούσατε να πραγματοποιήσετε τα όνειρά σας, να βοηθήσετε άλλους ανθρώπους και να ζήσετε άνετα, και επομένως μια τέτοια τύχη θα έπρεπε να σας προσφέρει μακροχρόνια ευτυχία, και όχι μόνο μία δόση ντοπαμίνης. Η απώλεια των κινητικών σας ικανοτήτων, από την άλλη, θα σας δημιουργούσε περισσότερους περιορισμούς κι από μια ζωή στη φυλακή. Θα έπρεπε να εγκαταλείψετε σχεδόν όλους τους στόχους και τα όνειρά σας, να ξεχάσετε το σεξ και να στηρίζεστε στη βοήθεια άλλων ανθρώπων για να τρώτε και να πηγαίνετε στο μπάνιο. Πολλοί άνθρωποι θεωρούν ότι θα ήταν καλύτερα να πεθάνουν παρά να μείνουν παραπληγικοί. Κάνουν όμως λάθος.

Φυσικά, το να κερδίσουμε το λαχείο είναι καλύτερο από το να σπάσουμε τον λαιμό μας, αλλά όχι τόσο πολύ όσο νομίζουμε. Κι αυτό επειδή, οτιδήποτε και να μας συμβεί, το πιθανότερο είναι ότι θα προσαρμοστούμε σε αυτό, παρότι δεν το συνειδητοποιούμε εκ των προτέρων. Δεν είμαστε καλοί στη «συναισθηματική πρόβλεψη», δηλαδή στο να προβλέπουμε πώς θα αισθανθούμε στο μέλλον. Υπερεκτιμούμε πολύ την ένταση και τη διάρκεια των συναισθηματικών μας αντιδράσεων. Μέσα σε έναν χρόνο, τόσο αυτοί που κέρδισαν το λαχείο όσο και οι παραπληγικοί έχουν (κατά μέσο όρο) διανύσει το μεγαλύτερο μέρος της πορείας επιστροφής στα κανονικά τους επίπεδα ευτυχίας. Ο νικητής του λαχείου αγοράζει καινούργιο σπίτι και αυτοκίνητο, αφήνει τη βαρετή δουλειά του και τρώει πιο ακριβά φαγητά. Αν και βρίσκει απόλαυση στην αντίθεση με την προηγούμενη ζωή του, μέσα σε λίγους μήνες η αντίθεση θαμπώνει και η ευχαρίστηση σβήνει. Ο νους του ανθρώπου είναι εξαιρετικά ευαίσθητος στις αλλαγές συνθηκών, αλλά όχι τόσο ευαίσθητος στα απόλυτα επίπεδα. Η ευχαρίστηση του νικητή του λαχείου πηγάζει από την άνοδο του βιοτικού του επιπέδου, όχι από τη σταθερή παραμονή του σε ένα υψηλό επίπεδο· μετά από λίγους μήνες λοιπόν, οι νέες ανέσεις έχουν γίνει η καινούργια κανονικότητα της καθημερινής του ζωής. Ο νικητής τις θεωρεί δεδομένες και δεν έχει τρόπο να ανέβει σε ακόμα υψηλότερο επίπεδο. Ακόμα χειρότερα, τα χρήματα μπορεί να καταστρέψουν τις σχέσεις του. Φίλοι, συγγενείς, απατεώνες και άγνωστοι που σπαράζουν στο κλάμα συρρέουν γύρω από τους νικητές λαχείων, κάνοντάς τους αγωγές, λιβανίζοντάς τους, απαιτώντας ένα μερίδιο του πλούτου τους. (Θυμηθείτε τις πανταχού παρούσες ιδιοτελείς μεροληψίες: Όλοι μπορούν να βρουν κάποιον λόγο για να τους χρωστούν οι άλλοι κάτι.) Συχνά οι νικητές λαχείων παρενοχλούνται τόσο πολύ που πολλοί αναγκάζονται να μετακομίσουν, να κρυφτούν, να διακόψουν σχέσεις, και να στραφούν τελικά προς άλλους ανθρώπους που βρίσκονται στην ίδια θέση, συγκροτώντας ομάδες αλληλοϋποστήριξης προκειμένου να τα βγάλουν πέρα με τις πρωτόγνωρες δυσκολίες τους. (Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι σχεδόν όλοι οι νικητές λαχείων εξακολουθούν να είναι χαρούμενοι που κέρδισαν.)

Στο άλλο άκρο, ο τετραπληγικός βιώνει μια τεράστια απώλεια ευτυχίας προκαταβολικά. Πιστεύει ότι η ζωή του έχει τελειώσει και τον πονά που πρέπει να εγκαταλείψει όλα όσα κάποτε ήλπιζε ότι θα καταφέρει. Αλλά όπως και στην περίπτωση του νικητή του λαχείου, ο νους του είναι πιο ευαίσθητος στις αλλαγές παρά στα απόλυτα επίπεδα, κι έτσι λίγους μήνες μετά έχει αρχίσει να προσαρμόζεται στη νέα του κατάσταση και να θέτει πιο μετριοπαθείς στόχους. Ανακαλύπτει ότι η φυσικοθεραπεία μπορεί να διευρύνει τις ικανότητές του. Δεν μπορεί να πάει παρά μόνο ψηλότερα, και κάθε βήμα που κάνει του δίνει την ευχαρίστηση που προσφέρει η αρχή της προόδου. Ο φυσικός Στήβεν Χώκινγκ ήταν παγιδευμένος σε ένα σώμα-κέλυφος από την ηλικία των είκοσι ετών, όταν διαγνώστηκε με τη νόσο του κινητικού νευρώνα. Εντούτοις κατάφερε να λύσει μεγάλα προβλήματα της κοσμολογίας, να κερδίσει πολλά βραβεία και να γράψει το πιο επιτυχημένο εμπορικά βιβλίο φυσικής όλων των εποχών. Σε μια συνέντευξή του στους New York Times, ρωτήθηκε με ποιο τρόπο διατηρεί την καλή του διάθεση. Η απάντησή του ήταν η εξής: «Όταν ήμουν είκοσι ενός ετών οι προσδοκίες μου έπεσαν στο μηδέν. Οτιδήποτε από τότε και μετά είναι ένα δώρο».

Η αρχή της προσαρμογής λειτουργεί ως εξής: Οι άνθρωποι κρίνουν την τωρινή κατάστασή τους βάσει του αν είναι καλύτερη ή χειρότερη από την κατάσταση που έχουν συνηθίσει. Εν μέρει, η προσαρμογή δεν είναι παρά μια ιδιότητα των νευρώνων: Τα νευρικά κύτταρα αποκρίνονται έντονα σε νέα ερεθίσματα, βαθμιαία όμως «συνηθίζουν», αντιδρώντας λιγότερο σε ερεθίσματα με τα οποία έχουν εξοικειωθεί. Αυτό που περιέχει ζωτικές πληροφορίες είναι η αλλαγή, όχι οι στάσιμες καταστάσεις. Εντούτοις, εμείς οι άνθρωποι φτάνουμε την προσαρμογή σε γνωσιακά άκρα: Όχι μόνο συνηθίζουμε, αλλά αναβαθμονομούμε. Δημιουργούμε για τον εαυτό μας έναν κόσμο από στόχους, και κάθε φορά που πετυχαίνουμε κάποιον τον

αντικαθιστούμε με έναν άλλον. Μετά από ένα σερί επιτυχιών στοχεύουμε υψηλότερα μετά από ένα τεράστιο πλήγμα, όπως ένα ατύχημα που μας αφήνει παράλυτους, στοχεύουμε χαμηλότερα. Αντί να ακολουθούμε τη συμβουλή των βουδιστών και των στωικών να εγκαταλείψουμε τις προσκολλήσεις και να αφήσουμε τα γεγονότα να συμβαίνουν όπως συμβαίνουν, εμείς περιβάλλουμε τον εαυτό μας με στόχους, ελπίδες και προσδοκίες, και μετά νιώθουμε ευχαρίστηση και πόνο ανάλογα με την πρόοδό μας.

Αν συνδυάσουμε την αρχή της προσαρμογής με την ανακάλυψη ότι το μέσο επίπεδο ευτυχίας των ανθρώπων είναι σε μεγάλο βαθμό κληρονομήσιμο, καταλήγουμε σε ένα εκπληκτικό ενδεχόμενο: Μακροπρόθεσμα, δεν έχει μεγάλη σημασία τι μας συμβαίνει. Είτε είναι καλή η τύχη μας είτε κακή, θα επιστρέφουμε πάντα στο ευσταθές επίπεδο ευτυχίας μας (το προδιαγεγραμμένο επίπεδο ευτυχίας του εγκεφάλου μας), το οποίο έχει καθοριστεί εν πολλοίς από τα γονίδιά μας. [...]

Αν η άποψη αυτή είναι σωστή, τότε είμαστε όλοι κολλημένοι σε αυτό που έχει ονομαστεί «κυλιόμενος διάδρομος της ηδονής». Σε έναν κυλιόμενο διάδρομο γυμναστικής, όσο κι αν αυξήσουμε την ταχύτητα παραμένουμε στο ίδιο σημείο. Στη ζωή, όσο σκληρά κι αν δουλέψουμε, όσα πλούτη, καρποφόρα δέντρα και παλλακίδες κι αν συγκεντρώσουμε, δεν μπορούμε να πάμε πιο μπροστά. Δεδομένου ότι δεν μπορούμε να αλλάξουμε τη «φυσιολογική και συνήθη κατάσταση ηρεμίας» μας, τα πλούτη που συσσωρεύουμε απλώς θα αυξήσουν τις προσδοκίες μας, χωρίς να μας οδηγήσουν σε μια κατάσταση καλύτερη απ' ό,τι πριν. Ωστόσο, επειδή δεν αντιλαμβανόμαστε τη ματαιότητα των προσπαθειών μας, συνεχίζουμε να παλεύουμε, κάνοντας εν τω μεταξύ πράγματα που μας βοηθούν να κερδίζουμε στο παιχνίδι της ζωής. Θέλοντας πάντα περισσότερα απ' όσα έχουμε, τρέχουμε ακατάπαυστα, σαν χάμστερ σε μια περιστρεφόμενη ρόδα. [...]

Η δεύτερη μεγαλύτερη ανακάλυψη στην έρευνα για την ευτυχία, μετά την ισχυρή επίδραση των γονιδίων στο μέσο επίπεδο ευτυχίας ενός ανθρώπου, είναι ότι οι περισσότεροι περιβαλλοντικοί και δημογραφικοί παράγοντες επηρεάζουν την ευτυχία ελάχιστα. Προσπαθήστε να φανταστείτε ότι «αλλάζετε θέσεις» είτε με τον Μπομπ είτε με τη Μαίρη. Ο Μπομπ είναι τριάντα πέντε ετών, ανύπαντρος, λευκός, ελκυστικός και αθλητικός. Έχει ετήσιο εισόδημα 100.000 δολάρια και μένει στην ηλιόλουστη νότια Καλιφόρνια. Είναι ιδιαίτερα καλλιεργημένος και περνάει τον ελεύθερο χρόνο του διαβάζοντας και πηγαίνοντας σε μουσεία. Η Μαίρη και ο σύζυγός της ζουν στο χιονισμένο Μπάφαλο, στη Νέα Υόρκη, και το συνολικό τους ετήσιο

εισόδημα είναι 40.000 δολάρια. Η Μαίρη είναι εξήντα πέντε χρονών, μαύρη, υπέρβαρη και άχαρη εμφανισιακά. Είναι πολύ κοινωνική και περνάει τον ελεύθερο χρόνο της κυρίως σε δραστηριότητες που έχουν σχέση με την εκκλησία της. Κάνει αιμοκάθαρση γιατί πάσχει από νεφρική ανεπάρκεια. Ο Μπομπ φαίνεται να τα έχει όλα, και λίγοι από τους αναγνώστες αυτού του βιβλίου θα προτιμούσαν τη ζωή της Μαίρης αντί για τη δική του. Αν παρ' όλα αυτά έπρεπε να βάλετε στοίχημα, καλό θα ήταν να στοιχηματίζατε ότι η Μαίρη είναι πιο ευτυχισμένη από τον Μπομπ.

Αυτό που έχει η Μαίρη αλλά δεν έχει ο Μπομπ είναι ισχυροί δεσμοί. Ένας καλός γάμος είναι ένας από τους παράγοντες της ζωής που συνδέονται πιο ισχυρά και μόνιμα με την ευτυχία. Αυτό το όφελος είναι εν μέρει φαινομενικό, καθώς προκύπτει από «αντίστροφη συσχέτιση»: Η ευτυχία είναι η αιτία του γάμου. Οι ευτυχισμένοι άνθρωποι παντρεύονται σε μικρότερη ηλικία και μένουν παντρεμένοι για μεγαλύτερο διάστημα σε σύγκριση με ανθρώπους που έχουν χαμηλότερο ευσταθές επίπεδο ευτυχίας — αφενός επειδή είναι πιο θελκτικοί ως πιθανοί σύντροφοι, και αφετέρου επειδή είναι πιο εύκολο να ζήσει κανείς μαζί τους στο πλαίσιο του γάμου. Εκτός όμως από το φαινομενικό όφελος, υπάρχει επίσης το πραγματικό και διαρκές όφελος που προσφέρει μια αξιόπιστη συντροφική σχέση, η οποία αποτελεί βασική ανάγκη του ανθρώπου· ποτέ δεν προσαρμοζόμαστε πλήρως είτε

στην ύπαρξή της είτε στην απουσία της. Η Μαίρη είναι επίσης θρησκευόμενη, και οι θρησκευόμενοι άνθρωποι είναι κατά μέσο όρο πιο ευτυχισμένοι από τους άθρησκους. Αυτό οφείλεται στους κοινωνικούς δεσμούς που συνοδεύουν τη συμμετοχή ενός ανθρώπου σε μια θρησκευτική κοινότητα, καθώς και στο ότι ο άνθρωπος νιώθει συνδεδεμένος με κάτι πέραν του εαυτού του.

Αυτό που έχει ο Μπομπ υπέρ του είναι μια σειρά από αντικειμενικά πλεονεκτήματα ισχύος, κύ-

ρους, ελευθερίας, υγείας και ήλιου — όλα αυτά όμως υπόκεινται στην αρχή της προσαρμογής. Αν και οι λευκοί Αμερικανοί είναι απαλλαγμένοι από πολλές δυσκολίες και ταπεινωτικές εμπειρίες που υφίστανται οι μαύροι Αμερικανοί, κατά μέσο όρο είναι ελάχιστα πιο ευτυχισμένοι. Αν και οι άντρες έχουν περισσότερη ελευθερία και ισχύ από τις γυναίκες, κατά μέσο όρο δεν είναι πιο ευτυχισμένοι. (Οι γυναίκες βιώνουν περισσότερη κατάθλιψη, αλλά και πιο έντονη χαρά.) Αν και οι νέοι έχουν πολύ περισσότερα να προσδοκούν σε σχέση με τους μεγαλύτερους, στην πραγματικότητα ο βαθμός ικανοποίησης από τη ζωή αυξάνεται ελαφρά με την ηλικία μέχρι τα εξήντα πέντε χρόνια (σύμφωνα μάλιστα με ορισμένες έρευνες, μέχρι αρκετά μεγαλύτερη ηλικία). Οι άνθρωποι συχνά εκπλήσσονται όταν μαθαίνουν ότι οι ηλικιωμένοι είναι πιο ευτυχισμένοι από τους νέους, αφού οι ηλικιωμένοι έχουν πολύ περισσότερα προβλήματα υγείας οι

άνθρωποι όμως προσαρμόζονται στα περισσότερα χρόνια προβλήματα υγείας, όπως αυτό της Μαίρης (μολονότι οι ασθένειες που επιδεινώνονται σταδιακά μειώνουν όντως την ευδιαθεσία, ενώ σε μια πρόσφατη έρευνα βρέθηκε ότι η προσαρμογή στην αναπηρία δεν είναι κατά μέσο όρο πλήρης). Οι άνθρωποι που ζουν σε περιοχές με ψυχρό κλίμα θεωρούν ότι εκείνοι που ζουν στην Καλιφόρνια είναι πιο ευτυχισμένοι, αλλά κάνουν λάθος. Οι άνθρωποι πιστεύουν ότι οι εμφανισιακά ελκυστικοί άνθρωποι είναι πιο ευτυχισμένοι από τους μη ελκυστικούς, αλλά και αυτό είναι λάθος.

Το μοναδικό που έχει πράγματι υπέρ του ο Μπομπ είναι ο πλούτος, αλλά εδώ η κατάσταση είναι αρκετά περίπλοκη. Το πιο αποδεκτό σχετικό συμπέρασμα, από έρευνες οι οποίες έγιναν από τον ψυχολόγο Εντ Ντίνερ, είναι ότι εντός οποιασδήποτε χώρας, για αυτούς που βρίσκονται στο χαμηλότερο άκρο της εισοδηματικής κλίμακας τα λεφτά φέρνουν όντως την ευτυχία: Εκείνοι που ανησυχούν καθημερινά για το πώς θα εξασφαλίσουν το φαγητό και τη στέγη τους αναφέρουν σημαντικά μειωμένη ευδιαθεσία σε σχέση με αυτούς που δεν ανησυχούν. Από τη στιγμή όμως που κάποιος απελευθερωθεί από την έγνοια για τις βασικές ανάγκες και ενταχθεί στη μεσαία τάξη, η σχέση ανάμεσα στον πλούτο και την ευτυχία παύει να είναι τόσο στενή. Οι πλούσιοι είναι κατά μέσο όρο ευτυχέστεροι από τους ανθρώπους της μεσαίας τάξης,

αλλά όχι πολύ, ενώ η σχέση αυτή είναι εν μέρει αντίστροφη συσχέτιση: Οι ευτυχισμένοι άνθρωποι γίνονται πλούσιοι γρηγορότερα επειδή, όπως και στην «αγορά του γάμου», είναι πιο θελκτικοί στους άλλους (π.χ. στους εργοδότες), αλλά και επειδή η συχνή θετική συναισθηματική τους διάθεση τους βοηθάει να αφοσιώνονται στα έργα που αναλαμβάνουν, να εργάζονται σκληρά και να επενδύουν στο μέλλον τους. Ο πλούτος από μόνος του έχει μικρή άμεση επίδραση

στην ευτυχία διότι επιταχύνει δραστικά τον κυλιόμενο διάδρομο της ηδονής. Για παράδειγμα, ενώ το επίπεδο του πλούτου σε πολλά βιομηχανικά κράτη έχει διπλασιαστεί ή τριπλασιαστεί τα τελευταία πενήντα χρόνια, τα επίπεδα ευτυχίας και ικανοποίησης από τη ζωή που αναφέρουν οι κάτοικοί τους δεν έχουν μεταβληθεί μάλιστα, η συχνότητα της κατάθλιψης έχει αυξηθεί. Οι τεράστιες αυξήσεις του ακαθάριστου εθνικού προϊόντος οδήγησαν σε βελτιώσεις στις ανέσεις της ζωής (μεγαλύτερο σπίτι, περισσότερα αυτοκίνητα, περισσότερες τηλεοράσεις, πιο πολλά γεύματα σε εστιατόριο, καλύτερη υγεία και μεγαλύτερη διάρκεια ζωής), αλλά οι βελτιώσεις αυτές έγιναν οι «κανονικές» συνθήκες ζωής αυτοί που τις βίωσαν προσαρμόστηκαν σε όλες τους και τις θεωρούν δεδομένες, και επομένως δεν τους έκαναν να νιώθουν πιο ευτυχισμένοι ή ικανοποιημένοι.

Ο Jonathan Haidt είναι καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Νέας Υόρκης. Το ερευνητικό του αντικείμενο είναι η ηθική — τα συναισθηματικά της θεμέλια, οι πολιτισμικές της διακυμάνσεις και η αναπτυξιακή της πορεία. Ένας στόχος της έρευνάς του είναι να δείξει πώς μπορεί κανείς να προσεγγίσει τα ηθικά κίνητρα των αντιπάλων του με κατανόηση και σεβασμό. Έχει χαρακτηριστεί «ένας από τους 100 κορυφαίους στοχαστές του κόσμου» από τα περιοδικά Foreign Policy και Prospect.

JONATHAN HAIDT H YΠΟΘΕΣΗ THΣ EYTYXIAΣ

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΑΛΗΘΕΙΕΣ ΜΕΣΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΣΟΦΊΑ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Σε αυτό το βιβλίο, που έχει επαινεθεί θερμά, ο βραβευμένος ψυχολόγος Τζόναθαν Χάιντ εξετάζει τη φιλοσοφική και θρησκευτική σκέψη της ανθρωπότητας μέσα από τον φακό της σύγχρονης επιστήμης, για να δείξει πώς η βαθιά κατανόηση των κοινών αρχών του ανθρώπινου πολιτισμού μπορεί να εμπλουτίσει ή και να μεταμορφώσει τη ζωή μας. Παρουσιάζοντας διεισδυτικές έρευνες της ψυχολογίας και της νευροεπιστήμης, οι οποίες φωτίζουν ποικίλες πτυχές της ανθρώπινης φύσης, εστιάζει στον διχασμό του ανθρώπινου νου ανάμεσα σε έναν ισχυρό, και ενίστε ανεξέλεγκτο, συναισθηματικό εαυτό κι έναν πιο αδύναμο ορθολογικό εαυτό, ο οποίος μοιάζει σαν γνωστικός αναβάτης στη ράχη ενός παρορμητικού ελέφαντα.

Ο τίτλος του βιβλίου αναφέρεται στα διδάγματα που μπορούμε να αντλήσουμε από τη σύγχρονη επιστήμη και την αρχαία σοφία για να βαδίσουμε στον δρόμο της προσωπικής μας ευημερίας. Η έρευνα του Χάιντ εκτείνεται σε πολύ μεγάλο εύρος και βάθος, καθώς περιλαμβάνει τη φιλοσοφία, την ψυχολογία, τα οικονομικά, τη θεωρία της εξέλιξης και τη γνωσιακή επιστήμη, και μετακινείται αβίαστα ανά τους αιώνες και τους πολιτισμούς, από τον φιλοσοφικό μινιμαλισμό των στωικών, τον χριστιανισμό και τον βουδισμό μέχρι τον κυνικό πραγματισμό του Μακιαβέλλι και την ηθική του Καντ. Σε αυτή την πορεία αυτογνωσίας, που κατατείνει σε ένα ελπιδοφόρο συμπέρασμα σχετικά με τη δυνατότητά μας να αναπτύξουμε τις ιδιαίτερες ικανότητές μας έχοντας συνάμα επίγνωση των ανθρώπινων αδυναμιών μας, συνοψίζονται μερικές από τις σημαντικότερες σύγχρονες θεωρίες της ψυχολογίας, με οικεία παραδείγματα, από τον κινηματογραφικό Νονό μέχρι την παραδοξολογική σκέψη του Ντάγκλας Άνταμς.

> επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

XΕΙΜΩΝΑΣ 2020 13

Κίνα: Οι μεγάλες προσδοκίες στην εποχή της φιλοδοξίας

Μέσα σε δύο γενιές, η Κίνα, μια από τις φτωχότερες χώρες στον κόσμο, εκτοξεύτηκε στη θέση της δεύτερης οικονομίας του πλανήτη. Σε λίγα χρόνια θα είναι η πρώτη. Σχεδόν οτιδήποτε συνδέεται με τη χώρα αυτή έχει κάτι ιλιγγιώδες: ο πληθυσμός της, η οικονομική της ανάπτυξη, η τεχνολογική πρόοδος, αλλά και η διαφθορά, η διοικητική αυθαιρεσία, οι κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Ωστόσο, πίσω από τα αναμφισβήτητα επιτεύγματα και τις χτυπητές ειδήσεις υπάρχει μια κοινωνία κι ένα πολιτικό σύστημα — μια κοινωνία που αλλάζει ταχύτατα κι ένα πολιτικό σύστημα που προσπαθεί πάση θυσία να μείνει το ίδιο. Οι τριγμοί λοιπόν είναι αναπόφευκτοι και συχνά ευδιάκριτοι.

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΔΟΞΙΑΣ

Τα παιχνίδια της τύχης, της αλήθειας και της πίστης σε μια Κίνα που μεταμορφώνεται

του Evan Osnos

μετάφραση: Νικηφόρος Σταματάκης

ποτε μια καινούργια ιδέα σαρώνει την Κίνα — μια νέα μόδα, μια νέα φιλοσοφία, μια νέα συμπεριφορά—, οι Κινέζοι αυτό το ονομάζουν «πυρετό». Από τότε που η χώρα ανοίχτηκε στον υπόλοιπο κόσμο, οι κάτοικοί της κυριεύθηκαν από τον «πυρετό του δυτικού κοστουμιού», τον «πυρετό του Ζαν-Πωλ Σαρτρ», τον «πυρετό του κινητού τηλεφώνου» κ.λπ. Δύσκολα μπορούσε να προβλέψει κανείς πότε ή πού θα ξεσπούσε η επόμενη «επιδημία», ή τι θα 'φηνε πίσω της.

Το χωριό Σιατζιά των 1.564 κατοίκων ζούσε στον πυρετό του αμερικάνικου αστυνομικού σίριαλ Hunter, γνωστού στην Κίνα με τον τίτλο Ντετέκτιβ Χενγκ Τε. Όταν το σίριαλ άρχισε να προβάλλεται στην κινεζική τηλεόραση το 1990, οι κάτοικοι του χωριού μαζεύονταν για να παρακολουθήσουν τον υπαστυνόμο Ρικ Χάντερ στις μυστικές αποστολές του. Οι χωρικοί περίμεναν ότι ο υπαστυνόμος τουλάχιστον δύο φορές σε κάθε επεισόδιο θα έλεγε τη φράση-σήμα κατατεθέν: «Δουλεύει για μένα». Ο πυρετός επηρέαζε κάθε χωρικό διαφορετικά. Λίγους μήνες αργότερα, όταν η αστυνομία πήγε στο Σιατζιά για έρευνα στο σπίτι ενός ντόπιου αγρότη, εκείνος τους είπε να φύγουν και να επιστρέψουν μόνο όταν θα έχουν ένταλμα — λέξη που είχε μάθει από τον Ντετέκτιβ Χενγκ Τε.

Όταν εγκαταστάθηκα στη χώρα το 2005, άκουγα συνεχώς ιστορίες που την εμφάνιζαν να μεταμορφώνεται με διαδοχικά κύματα σαρωτικών αλλαγών. Από πιο κοντά όμως έβλεπα ότι οι ουσιαστικότερες αλλαγές αφορούσαν την αντίληψη των πραγμάτων. Μεγαλύτερος απ' όλους ήταν ο πυρετός της μεγάλης προσδοκίας — η πίστη ότι μπορεί κανείς να ξαναχτίσει τη ζωή του απ' την αρχή. Μερικοί τα κατάφεραν πολλοί άλλοι όχι. Το πιο σημαντικό όμως ήταν ότι οι Κινέζοι αψήφησαν την παράδοση που έλεγε να μην προσπαθούν ποτέ. Ο Λου Σουν, ο πιο διάσημος συγγραφέας της σύγχρονης Κίνας, έγραψε κάποτε ότι «η ελπίδα μοιάζει με μονοπάτι στην εξοχή: στην αρχή δεν υπάρχει, όμως απ' τη στιγμή που οι άνθρωποι αρχίζουν να περνούν από εκεί, το μονοπάτι χαράσσεται».

Έζησα στην Κίνα οκτώ χρόνια κι είδα την εποχή της φιλοδοξίας να παίρνει σάρκα και οστά. Ήταν μια εποχή αφθονίας — η κορύφωση ενός μετασχηματισμού εκατό φορές μεγαλύτερου και δέκα φορές ταχύτερου από την πρώτη Βιομηχανική Επανάσταση που γέννησε τη σημερινή Βρετανία. Ο κινεζικός λαός δεν αγωνιά πλέον για το φαγητό του — ο μέσος πολίτης τρώει σήμερα έξι φορές περισσότερο κρέας απ' ό,τι το 1976. Είναι όμως μια εποχή που χαρακτηρίζεται από άλλου είδους επιθυμίες, μια περίοδος που γέννησε στους ανθρώπους τη δίψα για νέες συγκινήσεις, νέες ιδέες και σεβασμό. Η Κίνα είναι, σε παγκόσμιο επίπεδο, ο μεγαλύτερος καταναλωτής ενέργειας, κινηματογραφικών θεαμάτων, μπίρας και πλατίνας εκεί κατασκευάζονται πιο πολλοί αυτοκινητόδρομοι και

πιο πολλά αεροδρόμια απ' οπουδήποτε αλλού στον κόσμο.

Η εκρηκτική ανάπτυξη της χώρας έδωσε την ευκαιρία σε κάποιους πολίτες της να συγκεντρώσουν κολοσσιαίες περιουσίες. Μερικοί πλουτοκράτες της υπήρξαν από τους πιο συστηματικούς κλέφτες παγκοσμίως, ενώ άλλοι ήταν ανώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι ορισμένοι ήταν και τα δύο. Για τους περισσότερους όμως, η εκρηκτική ανάπτυξη δεν έφερε μεγάλα πλούτη, αλλά τους επέτρεψε να κάνουν τα πρώτα διστακτικά βήματα μακριά από τη φτώχεια. Τα οφέλη από την οικονομική άνοδο της Κίνας μπορεί να κατανέμονται εντελώς άνισα, αλλά δεν παύουν να είναι πολύ ουσιαστικά: πρόκειται για ένα από τα μεγαλύτερα επιτεύγματα όσον αφορά την ανθρώπινη ευημερία στη σύγχρονη εποχή. Το 1978, το ετήσιο εισόδημα του μέσου Κινέζου ήταν μόλις 200 δολάρια. το 2014 είχε φτάσει τα 6.000 δολάρια. Όπως κι αν το δει κανείς, ο κινεζικός λαός ζει περισσότερα χρόνια, έχει καλύτερη υγεία και καλύτερη εκπαίδευση.

Ζώντας στο Πεκίνο, διαπίστωσα ότι οι βεβαιότητές μας για το μέλλον της χώρας ολοένα λιγοστεύουν όσο ερχόμαστε σ' επαφή με την κινεζική καθημερινότητα. Έτσι, καταφεύγουμε στα στατιστικά δεδομένα: τα χρόνια που ήμουν στην Κίνα, οι άνθρωποι που ταξίδεψαν με αεροπλάνο διπλασιάστηκαν τα κινητά τηλέφωνα τριπλασιάστηκαν το μήκος των γραμμών του μετρό στο Πεκίνο τετραπλασιάστηκε. Ωστόσο, περισσότερο μ' εντυπωσίασε μια δραστική αλλαγή που δεν μπορούσα να εκφράσω με αριθμούς: δύο γενιές πριν, όσοι ταξίδευαν στην Κίνα έμεναν έκπληκτοι από την καθολική ομοιομορφία. Για τους ξένους, ο πρόεδρος Μάο ήταν ο «Αυτοκράτορας των μπλε μυρμηγκιών», σύμφωνα με τον αξιομνημόνευτο τίτλο ενός βιβλίου — ένας εγκόσμιος θεός στη χώρα των ομοιόμορφων βαμβακερών στολών και των «ομάδων παραγωγής». Η επίσημη Κίνα δήλωνε στους επισκέπτες της ότι ήταν ένα έθνος ομάδων εργασίας, μικρών κοινοτήτων και αμέτρητων θυσιών.

Στην Κίνα που έζησα εγώ, τούτο το εθνικό αφήγημα είχε αρχίσει να θρυμματίζεται σε δισεκατομμύρια προσωπικές ιστορίες. Είμαστε πλέον στην εποχή των μεταμορφώσεων, στην οποία η κόρη ενός χωρικού μπορεί να εκτοξευτεί από τη γραμμή παραγωγής μιας επιχείρησης στο διοικητικό της συμβούλιο, πριν προλάβει ν' αποτινάξει τη νοοτροπία και τις έγνοιες του χωριού. Είναι η στιγμή που το άτομο γίνεται καταλυτικός παράγοντας στην πολιτική, οικονομική και ιδιωτική ζωή, και αποκτά κεντρική σημασία στην αυτοεικόνα μιας αναδυόμενης γενιάς.

Από μια άποψη, ο μεγάλος ωφελημένος της εποχής της φιλοδοξίας είναι το Κομμουνιστικό Κόμμα της Κίνας, που το 2011 γιόρτασε την 90ή επέτειο της ίδρυσής του — επίτευγμα αδιανόητο μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου. Στα χρόνια μετά την κατάρ-

ρευση της Σοβιετικής Ένωσης, οι κινέζοι ηγέτες μελέτησαν την ιστορία της κι ορκίστηκαν πως δεν θα έχουν την ίδια μοίρα. Όταν το 2011 οι άραβες δικτάτορες κατέρρεαν, η Κίνα άντεξε. Για να επιβιώσει, το ΚΚΚ ξεφορτώθηκε τα ιερά και τα όσια της ιδεολογίας του, αλλά διατήρησε τους αγίους του εγκατέλειψε τον Μαρξ, αλλά άφησε το πορτρέτο του Μάο στην Πύλη της Ουράνιας Ειρήνης ν' ατενίζει την Πλατεία Τιενανμέν.

Η σημερινή Κίνα είναι μια χώρα τεράστιων αντιθέσεων: αγοράζει τις περισσότερες τσάντες πολυτελείας στον κόσμο και έρχεται δεύτερη στην αγορά αυτοκινήτων Rolls-Royce. Παρ' όλα αυτά, την κυβερνά ένα μαρξιστικό-λενινιστικό κόμμα που στις διαφημίσεις δεν επιτρέπει τη λέξη πολυτέλεια. Οι διαφορές στο προσδόκιμο ζωής και στα εισοδήματα ανάμεσα στις πλουσιότερες πόλεις και τις φτωχότερες επαρχίες της είναι παρόμοιες με εκείνες μεταξύ Νέας Υόρκης και Γκάνας. Οι Κινέζοι που έχουν πρόσβαση στο διαδίκτυο είναι περισσότεροι από τους Αμερικανούς, παρότι γίνεται η μεγαλύτερη προσπάθεια επιβολής λογοκρισίας στην ανθρώπινη ιστορία. Η Κίνα δεν υπήρξε ποτέ πιο πλουραλιστική, πιο αστικοποιημένη και πιο πλούσια — αλλά είναι κι η μόνη χώρα στον κόσμο που φυλάκισε έναν πολίτη της που τιμήθηκε με Νόμπελ Ειρήνης.

Μερικές φορές η Κίνα συγκρίνεται με την Ιαπωνία της δεκαετίας του 1980, όταν οι ντόπιοι μεγιστάνες έπιναν κοκτέιλ με πάγο από την Ανταρκτική. Άλλες φορές, οι στρατιώτες που παρελαύνουν με το βάδισμα της χήνας, οι αποστάτες κι οι αντιφρονούντες μάς θυμίζουν τη Σοβιετική Ένωση ή τη ναζιστική Γερμανία. Όμως τέτοιες συγκρίσεις είναι άστοχες. Οι κινέζοι ηγέτες δεν απειλούν να «θάψουν» την Αμερική», όπως ο Χρουστσόφ, ενώ και οι πλέον μαχητικοί κινέζοι εθνικιστές δεν διεκδικούν ξένα εδάφη ούτε ζητούν εθνοκαθάρσεις. Η Κίνα μού θυμίζει μάλλον την Αμερική κατά την Επίχρυση Εποχή, όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες βγήκαν από τον Εμφύλιο Πόλεμο και σύντομα βρέθηκαν να παράγουν περισσότερο χάλυβα από τη Βρετανία, τη Γερμανία και τη Γαλλία μαζί. Το 1850 υπήρχαν στις ΗΠΑ λιγότεροι από 20 εκατομμυριούχοι το 1900 έφταναν τις 40.000!

Στις αρχές του 21ου αιώνα, η Κίνα είναι η νεότερη παγκόσμια υπερδύναμη, αλλά και το μεγαλύτερο απολυταρχικό κράτος του πλανήτη. Τούτο το βιβλίο περιγράφει τη σύγκρουση της φιλοδοξίας με τον αυταρχισμό. Πριν από 40 χρόνια οι Κινέζοι ήταν αδύνατο να δημιουργήσουν τη δική τους δουλειά ή να ικανοποιήσουν τις επιθυμίες τους, ν' αμφισβητήσουν την προπαγάνδα και τη λογοκρισία ή ν' αναζητήσουν ηθική καθοδήγηση εκτός Κόμματος. Μέσα σε μία

#02

. Νυχτερινή άποψη, με φωτεινές επιγραφές μαγαζιών, σε κεντρικό δρόμο της Σαγκάης (φωτογραφία: Victor Chiang).

γενιά, τα έχουν όλα — και θέλουν περισσότερα. Οι Κινέζοι τώρα μπορούν ν' αποφασίσουν πού θα δουλέψουν ή θα ταξιδέψουν, και με ποια ή με ποιον θα ζήσουν. Όμως το Κομμουνιστικό Κόμμα προσαρμόζεται διστακτικά. Η προσήλωσή του στην άσκηση ελέγχου —να αποφασίζει όχι μόνο ποιος θα ηγείται της χώρας αλλά ακόμη και πόσα δόντια πρέπει να δείχνει ο υπάλληλος των σιδηροδρόμων όταν χαμογελά— βρίσκει απέναντί της την αταξία της πραγματικής ζωής. Όσο ζούσα στην Κίνα τόσο περισσότερο ένιωθα ότι ο κινεζικός λαός κινείται ταχύτερα από το πολιτικό της σύστημα. Το Κόμμα έδωσε τη μεγαλύτερη ώθηση στις ανθρώπινες δυνατότητες που συνέβη ποτέ στην παγκόσμια ιστορία — και ενδεχομένως γέννησε ό,τι απειλεί περισσότερο την ίδια του την επιβίωση.

Το βιβλίο αυτό στηρίζεται σε συζητήσεις οκτώ ετών. Επικεντρώθηκα σε άνδρες και γυναίκες που πάσχιζαν να περάσουν απ' τον έναν κόσμο στον άλλο, όχι μόνο με όρους οικονομικούς, αλλά και στη σφαίρα της πολιτικής, των ιδεών και του πνεύματος. Πολλούς τους γνώρισα γράφοντας ανταποκρίσεις. Τους παρακολούθησα καθώς η ζωή τους εξελισσόταν και

ενίστε διασταυρωνόταν με τη δική μου. Ένας Αμερικανός εύκολα μπαίνει στον πειρασμό να νιώσει θαυμασμό ή να επικρίνει την Κίνα. Σε κάθε περίπτωση, αυτό που κυρίως επιδίωξα ήταν να περιγράψω τη ζωή εκεί όπως πράγματι είναι.

Χρησιμοποίησα τα αληθινά ονόματα των ανθρώπων με τους οποίους μίλησα, εκτός από λίγες περιπτώσεις τις οποίες σημειώνω, που τα απέκρυψα για λόγους προστασίας. Όλοι οι διάλογοι βασίζονται σε μαρτυρίες ενός ή περισσότερων ατόμων. Η πορεία της Κίνας στον 21ο αιώνα συχνά περιγράφεται σαν μια διαπάλη Ανατολής και Δύσης, κρατικού καπιταλισμού και ελεύθερης αγοράς. Εντούτοις, υπάρχει κάτι πολύ πιο επείγον: η αγωνιώδης προσπάθεια να οριστεί η ιδέα της Κίνας. Αν θέλουμε πράγματι να κατανοήσουμε τη χώρα αυτή, πρέπει όχι μόνο να μετρήσουμε τη λάμψη και τη θερμότητα που εκπέμπει η φρεσκοαποκτημένη δύναμή της, αλλά και να εξετάσουμε την πηγή της ενέργειας που την τροφοδοτεί τους άνδρες και τις γυναίκες που βρίσκονται στην καρδιά του μηχανισμού απογείωσής της.

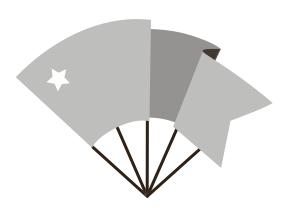

Ο Evan Osnos είναι αμερικανός δημοσιογράφος, μέλος της συντακτικής ομάδας του περιοδικού The New Yorker. Απόφοιτος του Πανεπιστημίου Harvard, εργάστηκε στην εφημερίδα Chicago Tribune και υπήρξε μέλος της δημοσιογραφικής ομάδας της που το 2008 τιμήθηκε με Βραβείο Pulitzer. Από το 2005 έως το 2013 έζησε στην Κίνα, αρχικά ως ανταποκριτής της Chicago Tribune και από το 2008 του New Yorker. Για το δημοσιογραφικό του έργο έχει τιμηθεί με πολλά βραβεία.

ΕΒΑΝ ΟΣΝΟΣ

Η ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΙΛΟΔΟΞΙΑΣ

τα παιχνίδια της τύχης, της αλήθειας και της πίστης σε μια Κίνα που μεταμορφώνεται

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

Από μακριά, η Κίνα είναι ένα αἰνιγμα και την ίδια στιγμή ένα μωσαϊκό από τα πλέον αντιφατικά στερεότυπα: ένα γιγάντιο έθνος από ανθρώπους-μυρμήγκια, φοιτητές-θαύματα, ψυχρά κομματικά στελέχη και στυγνούς πλουτοκράτες, που καλπάζει προς το μέλλον. Όμως εκείνο που η απόσταση και τα ιλιγγιώδη μεγέθη δεν μας αφήνουν να διακρίνουμε είναι οι ιστορίες των καθημερινών ανθρώπων, των διανοουμένων και των καλλιτεχνών, ή των οικονομικά και πολιτικά ισχυρών, οι οποίες αλληλοδιαπλέκονται, προκαλώντας τριγμούς και εντάσεις, ευδιάκριτες στον προσεκτικό παρατηρητή.

Ο Έβαν Όσνος είναι ένας τέτοιος παρατηρητής και, επιπλέον, έζησε οχτώ χρόνια στο Πεκίνο. Μέσα από τις ιστορίες του αποστάτη λοχαγού Λιν, του φανατικού τζογαδόρου Πινγκ, της δυναμικής αρχισυντάκτριας Χου Σουλί, του νομπελίστα Λιου Σιάομπο, της διαδικτυακής προξενήτρας Κονγκ Χαϊνάν, του τυφλού ακτιβιστή Τσεν, των «τρελών αγγλικών» του Λι Γιανγκ, του διάσημου εικαστικού Άι Γουέι Γουέι, του υπερπατριώτη Τανγκ Τζίε, του νεαρού συγγραφέα και ραλίστα Χαν Χαν, της Μικρής Γιούε Γιούε και πολλών άλλων, κατορθώνει να πιάσει τον σφυγμό και να δώσει μια σύνθετη ακτινογραφία της κινεζικής καθημερινότητας, της κινεζικής πολιτικής και κοινωνικής ζωής, αλλά και της ασυμμετρίας ανάμεσα στις προσδοκίες, τις πεποιθήσεις και τις υλικές ανάγκες του σύγχρονου ανθρώπου.

Η εποχή της φιλοδοξίας τιμήθηκε με το Εθνικό Βραβείο Βιβλίου των ΗΠΑ (για μη λογοτεχνικό έργο), το βραβείο Arthur Ross (χάλκινο μετάλλιο) και το βραβείο βιβλίου της εφημερίδας *The Guardian*. Ήταν υποψήφιο για Βραβείο Pulitzer και ανακηρύχτηκε βιβλίο της χρονιάς από το περιοδικό *The Economist*.

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

XΕΙΜΩΝΑΣ 2020 15

Το μενού της κλασικής εποχής

Τα περισσότερα στοιχεία της σύγχρονης ελληνικής κουζίνας ήταν γνωστά στην περιοχή του Αιγαίου από την εποχή της κλασικής Αρχαιότητας, από τον 5ο και τον 4ο αι. π.Χ., και πολύ λίγα πράγματα ήρθαν να προστεθούν έκτοτε.

να χωρίο των Δειπνοσοφιστών του Αθήναιου μας πληροφορεί για το μενού σε έναν τυπικό εορτασμό Αμφιδρομίων (την οικογενειακή γιορτή κατά την οποία δινόταν στο νεογέννητο μωρό το όνομά του, πέντε ή δέκα ημέρες μετά τη γέννησή του):

Στα Αμφιδρόμια είναι έθιμο να ψήνουν φέτες τυριού από τη Χερσόννησο, να βράζουν λάχανο μέσα σε μπόλικο λάδι, να βάζουν στη σχάρα παχιά αρνίσια παϊδάκια, να ξεπουπουλιάζουν φάσσες και τσίχλες και σπίνους, να τσιμπολογούν σουπιές και καλαμαράκια, να χτυπάνε χταποδάκια, και να πίνουν μπόλικα ποτήρια ζεστό κρασί.

Έφιππος, 3 [Αθήναιος, 370e]

Ξεκινώντας από εδώ, μπορούμε να σχεδιάσουμε σε γενικές γραμμές τα τυπικά γνωρίσματα των γευμάτων στην κλασική Αθήνα. Οι φακές, το κριθάρι και το σιτάρι αποτελούσαν τις βασικές τροφές της κλασικής Ελλάδας (τον σίτον, που σημαίνει «τροφή, βασική τροφή, προμήθεια του στρατού»), οι φακές ως σούπα, το κριθάρι κυρίως ως πολτός ή παξιμάδι, το σιτάρι κυρίως ως ψωμί, παρόλο που με όλα τα δημητριακά παρασκεύαζαν και κουρκούτια και χυλούς. Εκτός από τους παραδοσιακούς τρόπους με τους οποίους τρώγονταν αυτές οι τροφές, κατά την κλασική εποχή προστέθηκαν στη διατροφή πολλά είδη γλυκών παρασκευασμάτων. Το σιτάρι δεν ευδοκιμεί στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας και, συνεπώς, αποτελούσε την πιο ακριβή και τη λιγότερο ασφαλή από τις βασικές τροφές. Οι φακές και το κριθάρι, αντιθέτως, ήταν γνωστά στην Ελλάδα πριν από το σιτάρι και ευδοκιμούσαν σχεδόν παντού. Από την άλλη μεριά, ενώ το σιτάρι και το κριθάρι αποτελούσαν τις βασικές τροφές για τα συμπόσια και τις πιο επίσημες εκδηλώσεις, οι φακές και τα υπόλοιπα όσπρια παρέπεμπαν σε πιο καθημερινές οικογενειακές συνθήκες.

Οι τροφές αυτές συνοδεύονταν συνήθως από το όψον (=«αυτό που τρώει κανείς με ψωμί»), δηλαδή από λαχανικά, τυρί, αυγά, ψάρια (φρέσκα, παστά ή ξερά) και, λιγότερο συχνά, κρέας. Στην κλασική Ελλάδα, το νωπό κρέας των κατοικίδιων ζώων που έτρωγαν οι άνθρωποι προερχόταν πάντα από κάποια θυσία και είχε σφαγιαστεί καταλλήλως σύμφωνα με το θρησκευτικό τελετουργικό. Αλλά, μετά τη σφαγή, δεν απαιτούνταν περαιτέρω τελετουργίες για την κατανάλωση του κρέατος, συμπεριλαμβανομένων των εντοσθίων και των λουκάνικων. Τα κατοικίδια ζώα που προσέφεραν συνήθως το κρέας τους ως τροφή, το πρόβατο, η κατσίκα και ο χοίρος, είχαν μακρά προϊστορία στην Ελλάδα. Μικρά και μεγαλύτερα πουλιά που οι άνθρωποι εξασφάλιζαν από το κυνήγι, συμπλήρωναν ως τροφές το ντόπιο εξημερωμένο ορτύκι και τα κατοικίδια πουλερικά. Το τυρί (που φυσικά στην Ελλάδα ήταν κυρίως από πρόβειο και κατσικίσιο γάλα) παρασκευαζόταν από πολύ παλιά. Ο αριθμός των διαφόρων ειδών λαχανικών αυξήθηκε σταδιακά από τα προϊστορικά χρόνια. Από την άλλη μεριά, ο αριθμός των διαφόρων ειδών ψαριών πρέπει να παρέ-

μεινε σχετικά σταθερός, από τη στιγμή τουλάχιστον κατά την οποία το ψάρεμα σε βαθιά νερά έγινε κοινή πρακτική και είχε μακρά ιστορία στην Ελλάδα.

Σ' αυτή τη βασική διατροφική δομή υπήρχαν πολλά συμπληρώματα, τουλάχιστον όταν τα γεύματα έφταναν στον ύψιστο βαθμό επεξεργασίας και περιπλοκότητας. Του κυρίου γεύματος προηγούνταν στην περίπτωση αυτή τα ορεκτικά, τα οποία δεν ήταν διαφορετικά στο είδος από τα συνηθισμένα εδέσματα που συνόδευαν τις βασικές τροφές, αλλά επιλέγονταν, για την περίσταση, μεταξύ εκείνων που είχαν πιο πικάντικη γεύση. Και όταν οι συνδαιτυμόνες συγκεντρώνονταν, τους μοίραζαν στεφάνια από λουλούδια και αρωματικά φυτά και αρώματα.

Μετά το γεύμα, έπιναν οίνον, ένα μόνο είδος άκρατου οίνου κατά τη σπονδή, που ακολουθούνταν από μεγάλες ποσότητες κρασιού, δηλαδή οίνου αναμεμειγμένου με νερό. Εκείνη τη στιγμή έφερναν στην αίθουσα του φαγητού καθαρά τραπέζια (τα «δεύτερα» τραπέζια), στα οποία σερβίρονταν, για να συνοδεύσουν το κρασί, γλυκά, γλυκές πίττες, ξηροί καρποί, φρέσκα και ξερά φρούτα. Οι λιχουδιές αυτές ονομάζονταν τραγήματα (=«αυτά που μασουλάμε με το κρασί», όπως θα μεταφράζαμε το σημερινό επιδόρπιο). Τα τρία συστατικά μέρη ενός κανονικού ελληνικού γεύματος ήταν συνεπώς ο σίτος, το όψον και ο οίνος.

Η μία από τις δύο σημαντικές αλλαγές στην ελληνική διατροφή από την εποχή των πρώιμων νεολιθικών χρόνων ήταν η εισαγωγή του κρασιού. Για τις τελευταίες τρεις χιλιετίες τουλάχιστον, το κρασί, συνήθως πολύ αραιωμένο με νερό, είναι το παραδοσιακό ποτό της χώρας. Η άλλη μεγάλη αλλαγή ήταν η καλλιέργεια και η κανονική χρήση της ελιάς. Έχουν βρεθεί σταφύλια και ελιές σε άγρια μορφή από την προϊστορική Ελλάδα, υποθέτουμε δε ότι οι καρποί αυτοί καταναλώνονταν ήδη, αλλά η εισαγωγή της καλλιεργημένης αμπέλου και της ήμερης ελιάς των ύστερων προϊστορικών χρόνων αποτέλεσε μία εν δυνάμει τεράστιας σημασίας αλλαγή για την ελληνική διατροφή. Και τα δύο αυτά φυτά προσφέρουν στον άνθρωπο τα μέσα για να βελτιώσει την μαγειρική του,

όπως του προσφέρουν και νέες γεύσεις, η ελιά με το λάδι της και η άμπελος με τον χυμό των σταφυλιών, είτε πριν να υποστεί ζύμωση είτε αφού μετατραπεί σε κρασί. Το γεγονός πως στο κέντρο του κλασικού μενού το σταφύλι, το κρασί και η ελιά λάμπουν διά της απουσίας τους, αποτελεί μια προκλητική ένδειξη συντηρητισμού. Όποια κι αν ήταν η χρήση του ελαιολάδου στη μαγειρική και στην παρασκευή σαλτσών, οι ίδιες οι ελιές τρώγονταν μόνο πριν από το γεύμα, ως ορεκτικά. Όποια κι αν ήταν η χρήση του μούστου και του κρασιού στη μαγειρική, το κρασί σερβιριζόταν στα δείπνα μόνο μετά το φαγητό και τα σταφύλια έκαναν επίσης την εμφάνισή τους στο τέλος, στα δεύτερα τραπέζια, συνοδεύοντας το κρασί. Γενικώς, οι κατάλογοι των *προπομάτων*, δηλαδή των ορεκτικών [η λέξη είναι μεταγενέστερη, και η ετυμολογία της δηλώνει, νομίζω, πως το κρασί πινόταν πριν από το γεύμα, μαζί με αυτά τα ορεκτικά, τα οποία θα πρέπει να θεωρήσουμε αντίστοιχα των σημερινών μεζέδων], και των τραγημάτων, τους οποίους μπορούμε να καταρτίσουμε με βάση τα σωζόμενα κείμενα των κωμικών ποιητών και των διαιτολόγων, μας δείχνουν πως η τάση για νεωτερισμούς εξαφανιζόταν εντελώς στην περίπτωση των βασικών ειδών διατροφής και των εδεσμάτων που συνόδευαν το κυρίως γεύμα.

Το κρέας καταναλωνόταν «μάλλον σπάνια». Πόσο συχνά είναι το «σπάνια»; Είναι δύσκολο να βρούμε το μέτρο. Ο Βυζαντινός περιηγητής Νίκανδρος Νούκιος θεωρούσε πως οι Άγγλοι είναι «κρεοβόροι, αχόρταγοι για σάρκα». Παρόλο που οι μαρτυρίες επί του θέματος δεν είναι ισχυρές, είναι πολύ πιθανό πως τα λαχανικά, τα ψάρια και, ίσως, το τυρί συνόδευαν σχεδόν αποκλειστικά την πλειονότητα των γευμάτων στην Ελλάδα επί πολλές χιλιετίες. Δύο παραδείγματα από την ιστορία των λέξεων και της εξέλιξης των σημασιών τους είναι στο σημείο αυτό αποκαλυπτικά. Το *όψον* και το υποκοριστικό του, το *οψάριον*, που στην αρχή σήμαιναν «έδεσμα, ό,τι κανείς τρώει ως προσφάι με ψωμί», κατέληξαν, στους ύστερους κλασικούς χρόνους, να σημαίνουν ειδικά «ψάρι», πράγμα που μας δείχνει ότι, κατά μίαν έννοια ή για κάποιους τουλάχιστον, το ψάρι ήταν το κατεξοχήν έδεσμα. Μία αντίστοιχη άνοδος της σημασίας του τυριού παρατηρείται κατά τους μετακλασικούς χρόνους και σηματοδοτείται από αντίστοιχη σημασιολογική αλλαγή. Το προσφάγιον, η μετακλασική λέξη για το έδεσμα, κατέληξε να δηλώνει κυρίως το τυρί, παρόλο που και σήμερα ακόμα χρησιμοποιείται σε κάποια ιδιώματα με πιο γενική έννοια.

μετάφραση: Έλενα Πατρικίου

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΗΤΗΣ

επισκεφθείτε την ιστοσελίδα του βιβλίου:

Ο Andrew Dalby (Άντριου Ντάλμπυ, Λίβερπουλ 1947), γλωσσολόγος, ιστορικός και μεταφραστής, είναι ένας από τους συγγραφείς που συνέβαλαν αποφασιστικά στο να ανανεωθεί το ενδιαφέρον του σύγχρονου αναγνωστικού κοινού για τον συναρπαστικό κόσμο της αρχαίας ελληνικής και της βυζαντινής διατροφής. Σπούδασε λατινικά, αρχαία ελληνικά, ρομανικές γλώσσες και γλωσσολογία στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ, εργάστηκε επί δεκαπενταετία στην Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη του Καίμπριτζ, και από τη δεκαετία του 1990 έχει εκδώσει πολυάριθμα έργα στους τομείς της γλωσσολογίας και, κυρίως, της ιστορίας της ελληνικής και ρωμαϊκής διατροφής. Τα Σειρήνεια δείπνα (Siren Feasts, 1995), το σημαντικότερο ίσως έργο του, έχει τιμηθεί με το Βραβείο Runciman (1997).

